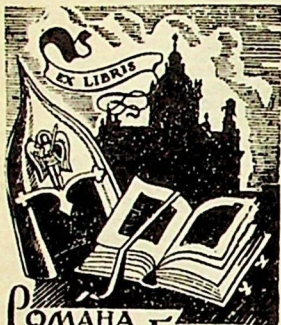

TULA-online.org

РОМАНА
ТЕНИК-
БЕРЕЗОВСЬКОГО

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

МАРИНА

ВІРШОВАНА ПОВІСТЬ ІЗ КРІПАЦЬКИХ
ЧАСІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
Харків 1933 Київ

Редактор групи *Л. Первомайський*
Художник *Я. Леус*
Техкерівник *Н. Вошкулат*
Коректор *А. Левицька*

М. Рубцови

ВІД АВТОРА

Перший поклад поеми — перечута в дитинстві пісня про втечу двох кріпаків, залюблених дівчини та хлопця.

...«Мене, Марку, візьмуть,
А тебе покинуть,
А тебе покинуть —
З пліч голівку здіймуть»...

Звідси ж — сюжетний кістяк, що далеко, розуміється, вийшов за межі цієї пісні. Тема цього твору — два світи: кріпаки і пани на правобережній Україні в ХІХ сторіччі, без дальшого хронологічного уточнення. Ідея — фалшивість усякого «панського народолюбства», чи то «балагузьсько-романтичного», чи навіть забарвленого кольорами найлівіших політичних течій, що на ті часи існували.

Моя «героїня» лише в кінці поеми перероджується, зважується не тільки на протест, а й на акцію. Ми нині бачимо іншу жінку, жінку-революціонерку, жінку-будівницю. Та, на багато старша її сестра — прабабка, вірніше, — то вже тінь минулого, на яку проте слід оглянутись для того, щоб іще рішучіше простувати вперед. Отже в процесі роботи над поемою виникла

в мене принадна думка: написати, як сиз вистачить, іще дві речі, з яких одна малювала б жінку пізнішого, але дореволюційного часу, а друга — жінку наших днів. Така трилогія, об'єднана одним центральним мотивом — мотивом боротьби за визволення жінки на тлі загальної боротьби за визволення трудящих мас — могла б, мені здається, бути не зайва в літературі нашого дня.

Але тут уже переходимо до дарни проєктів.

М. Рильський

17 листопада 1931 р.—4 липня 1932 р.

*Испаче цвяшок, в серце вбитий,
Оцю Марину я пошу.*

Шевченко

ПРОЛОГ-ПОСВЯТА

Закрався вечір, одшуміла праця,
 Як сльози, затремтіли ліхтарі, —
 Та діти наші ночі не боляться.

П'ятипромінна світиться вгорі
 Зоря для них, і вже чудні слова їм:
 Пани, підданці, королі, дарі.

Та ми — ох, ми ще добре пам'ятаєм
 Ганебний час, коли навчали нас
 Тюрму повсюдну називати раєм.

У ладані. в густому шумі ряс,
 Під чоботом жандарма стопудовим,
 Під колісьми золочених коляс,

Не сміючи своїм озваться словом,
 Трудящій люд жив роки і віки,
 І думка тліла під глибоким сховом.

Але подвійні страдницьі жінки
 Несли тягар у темряві подвійній:
 Їм в терну шлюбні плетено вінки,

Не раз вони у пісні безнадійній
Надію виливали нам гірку,
Пили в трутизні трунки чародійні.

В дитинстві ще я пісню чув таку,
Що зосталась єдиною для мене,
Хоч досить їх, пісень тих, на віку.

Само життя—колишнє, староденне,
«Благословенне», прокляте життя
У пісні тій. Моя сестрице, нене,

Моя дружино, подруго, дитя,
Для тебе пісню ту переповів я
Не для плачу та ніжного ниття,

Не для розваги, не для марнослів'я—
Ні! Щоб сказати: глянь в останній раз,
На сон тяжкий, на давнє безголів'я,

І йди, тверда й незламна, як алмаз,
В ясне, майбутнє, йди без відпочинку
Від темряви, неволі та образ,

Радянська, вільна трудівнице жінко!

ГЛАВА ПЕРША

I

Jadq, jadq rapoicic...
Мицкевіч

Пан Людвіг нині в доброму гуморі:
 Подагра заспокоїлась; на дворі
 Співає травень; зайчик на стіні
 Трепече соняшно. Мов на коні,
 Сидить пан Людвіг на стільці
 своїому.

Стілець бо, бачте, зроблено старому
 Такий, яких ні в кого не було:
 Він за сидіння дороге сідло
 Турецьке має — ще од діда спадок.
 Вояки Пшемисловського нащадок
 І сам життя не марно перейшов.
 Не раз його непогамовна кров
 На вчинки дивно-смілі покликала,
 Сама кипіла — і людей доймала.
 Мов гість із давніх, із гучних часів,
 Життя своє венгерським він кропив
 Та втіхами. Зазнав він і двобоїв,
 І різні фіглі молодечі строїв,

Що аж тепер, лише на згад про Їх,
 З-під уса прискає нестримний сміх.
 Ті витівки (бувало... ненароком...)
 Вилазили, скажу брутально, боком
 Ну—там... підлеглим, громадянам тим,
 Що, як відомо, пожиточна їм
 Хороша різка—ситить і навчає,
 (Таку пан Людвіг певну гадку має
 І в практиці доводить щоразу).
 Що ж! Кожну хамську рахувать сльозу,
 Що з панських жартів випливає часом,—
 То марна річ. Натомість баландрасам
 Та вигадкам, що живлять нам серця,
 Хвалу складати треба без кінця,
 А всякі ті демократичні штуки,
 Що повстають із зайвої науки,
 Студентам-голодранцям залишить...
 Ех, молодість! Теперішні, утніть!
 Які бували пишні полювання,
 Які пригоди! В жадному романі
 Не вичитає молодий читач.
 Шкода! Тепер отак сиди, як бач,
 Та згадує дні веселі і залютні,
 Та люльку сси... (Люльок чи не з півсотні
 Розвішено в старого на стіні:
 І прості, і химерні та чудні,
 І куді й довгі—діла збиранця
 За довгий вік. Молодші подивиться
 Зумисне ходять: то наука їм).
 Та над усе—і над музики грім,

Над шум вина, над герді молодечі
 Пан Людвіг дві злюбив у світі речі:
 Жінок і коні. Ах, оті жінки,
 Спокусниці солодкі! Цвіт руки
 Лілейної—повабні черса повні —
 І очі соромливі та гріховні...
 А голоси! Ніщо не надить так,
 Як шебетання їхнє. Певний знак,
 Що перемога близько—то тремтіння
 В звичайній мові. (Тільки треба вміння
 Хвилину ту належну ухопить.
 Любити —ге! Любити треба вміти!
 На все є спосіб. Знав те ще Овідій,
 Тому й умів і Левкоюю, і Лідій
 Ловити, як рибалка пліточки).
 У тої голос чистий та дзвінкий
 Дзвенить мов скло — а ранить наче криця.
 Та вміє з почуваннями таїться
 І мову стеле рівно, як едвоб...
 Але яким цілунком опекла б
 Одважного вона доби нічної!
 А в тої мова тихою рікою
 Плюскоче й рине... Так би в ту глибінь
 І кинувся!.. Багато сотворинь,
 Що сам їх бог на втіху нам призначив,
 Пан Людвіг пестив, а ще більше бачив:
 Усіх на світі, майте, не обиять.
 От пані докторова — пригадать,
 І то вогонь по всьому пройде тілі!
 Що правда, незабаром по весілі

Нещасному (той лікар полковий
 Був хоч учений, а не з як смішний,
 Та ще й до жартів зовсім не охочий),
 Вона втопилась там посеред ночі,
 Де в воду сокір віти похилив.
 Ах, як підступно сокір шелестів
 У місячному м'ясному промінні!
 Тоді плескали люди, що Яніні
 (Так докторову звано) довелося
 Зазнати мук—що муж почув про щось—
 А був ревнивий... З тих усіх історій
 Пан Людвіг мало не зробився хворий.
 Знов інша, панна Зося. Та сама
 Не мучилася,— а звела з ума
 Того, хто звик іти до перемоги,
 Не знавши вини посеред дороги.
 Такий за серце був узяв одчай,
 Що хоч стріляйся—чи її стріляй!
 Проте... Здається, в тиші гробовій ми
 Такі б згадати мусіли обійми,
 І приторк піг, гарячий та живий,
 І уст медових огняний напій.
 Які слова невинно-безсоромні
 Вона шептала в ніжності утомній
 Вишукуючи пестошів нових!
 І все те, все укрит сипучий сніг,
 Усе те зникло, наче слід на морі!

Пан Людвіг нині в доброму гуморі,
 І згадувать йому не боляче.

Постарівся, — але й тепер іще
 Чимало в нього гарних покоївок.
 Увечорі, зібравшись на спочивок,
 Він Кутернозі тільки знак подасть,
 А той уже в дівочій покії шасть,
 Неначе вовк, — і мчить йому овечку.

II

Од панського будинку недалечко
 Велика стаїня. Що за коні там!
 Сусіднім тільки маряться панам
 Такі вві сні. Той кінь, що Магомета
 Носив колись (де тема для поета,
 І пан Тибурції, мандрівний дивак,
 Вже гриз її у віршах сляк і так), —
 То кінь отойї їх древо родословне
 Розпочина. По плем'я чистокровне
 Пан Людвіг до Аравії колись
 У мандри їздив. Ріжні попелелись
 Легенди з того, — і в однім романі
 Малюються південні ночі тмяні,
 І місяць золотий, і бедуїн,
 Що серед пісків проплива один,
 Гоїдаючися, мов на хвилях човен.
 Роман той жестів таємничих повен,
 І хитрих змов, і поглядів німих,
 І сутичок кривавих, і утіх
 Гарячого південного заласся.
 А над усім там постать піднеслася
 Того, хто на туредькому сідлі

Сидить тепер у себе при столі
 І люльку палить. У чужому краї
 Зучив він і порядки, і звичаї,
 Еміра титул сам собі створив,—
 А вивіз відти кілька жеребців,
 Та кілька маток славного коліна,
 Та згадку про старого бедуїна,
 Що жінку мав молодшу за дочку.
 Запону одхляючи тонку
 В своїм шатрі, вона його стрічала,—
 І тепла ніч їх чаром чарувала,
 І зорі колихалися п'яні
 В оксамитово-чорній вишині.
 Є може трохи й вигадок в романі,—
 На те роман...

Тим часом у ридвані
 Під'їхав хтось до ганку. Ну, пора
 Стрічать гостей! І досі не вмира
 У Пшемисловського дідівській звичаї:
 Хоч раз на рік, а вже конечне скличе
 Сусідів він і родичів своїх
 На верхогони. То для молодих
 І свято, і розривка, і наука.
 Летять вони, неначе стріли з лука,
 На вірних, виїжджених скакунах,—
 І старшим юність устає в очах,
 І лиця в дам то бліднуть, то палають,
 А ніжні пальці віяла стискають,
 Як милу руку... Звичаєм таким
 Пан Людвіг славен у повіті всім,—

Та що повіт! Його по ділім краї
 Усякий шляхтич уроджений знає.
 Тибурцій у поемі це писав
 І з Олімпійським ігрищем зрівняв
 Змагання ті. Шкода лише, що рими
 (Бува такі йому морока з ними)
 Не завжди мчать, як горді скакуні,—
 Бувають схожі іноді вони
 На шкап отих, що в топчаку кульгають:—
 Немов біжать, — а з місця не рушають.

Як тих гусей шумливі табуни
 На провесні чи пізно восени
 Злітаються на ставу тихе лоно,
 І калямутять голубинь затону,
 І плещуть крилами, і гомонять,—
 Так у подвір'ї повози шумлять,
 З'їжджаючися на веселе свято.
 Тут панночок на виданні багато,
 Ті з титулом і з посагом тамті,—
 Є й старші пані, які в житті
 Зросли шумливім, прянощами повнім
 Солодкими...

Он в одязі шиковнім
 Пан Леонард — веселий молодик.
 Він дотепами тішить панство звик,
 А ввічливий, немов картинка в книзі.
 Що правда... він сьогодні... по мармизі
 Карпа старого... Ну,—нехай же хам
 Шанується! Він, бачте, винен сам:

Гнідому зовсім не підтяг попруги,
 І де вже — тільки здумати! — удруге...
 Он пан Карпович—з диваків дивак.
 Віддавна в філософії мастак,
 Він метафізику зове: химера,
 А над усе почитує Вольтера
 Та Дідеро. А хто з його селян
 У забобони вірить,— того пан
 Карпович каже різками провчити:
 На вільнодумство спосіб знаменитий
 Підданих і підлеглих повертатъ.
 Пан Людвіг ізлюбив розповідать
 По келесі, у приятельськiм колі,
 Як той Карпович, завжди вірний ролі
 Вигадника, колись то захотів,
 Щоб бусол на стовпі у'нього жив.
 Ну, то стовпа у землю закопали
 І колесо велике приладнали,—
 Звивай, лелеко, хоч яке кубло!
 А птах собі прямисінько в село,
 Не відаючи панової волі,—
 Та й помостився, дурень, на стодолі.
 Розгнівався Карпович: до сто - матъ,
 Це просто бунт! Піймать і прив'язать
 До колеса нахабного зухвальця!
 І гайдуки, що навіть руху пальця
 Їм вистачить, щоб зрозуміть наказ,
 Грузьке болото оточили враз,
 Де похожав бунтар червононогий,
 Ніякої не чуючи тривоги,

І на жаби статечно полював.
 Уже забулось, хто його впіймав
 Із гайдуків, і що ужив за спосіб,—
 Одно відоме: довго довелося б
 Їм мучитись, коли б не той митець.
 До пана спершу прилетів гонець,
 А там і бранця привезли, бідаху,
 Що тріпотався од дурного страху,—
 Та й прив'язали мотузком мідним
 До колеса. Чи довго жив на нім
 І чим кінчилась діла та пригода,
 Ніхто чомусь не пам'ята,—а шкода,
 Бо всякі можна б висновки зробіть.

Он вії опускає і мовчить
 Карповичева жінка. Кажуть люди,
 Що ці, повиті нині в чорне, груди
 Не тільки з молитовних почуттів
 Давніше хвилювали; що хотів
 Карпович отруїтись, через неї,
 А врешті з філософії своєї
 Зазичив благодатній супокій,
 А що весна давно минула їй,
 То байдуже, коли вона плебана
 Обожує, та льокая Степана.

Он Іхня доня—так собі дівча...
 Та як погляне часом з-за плеча,
 То навіть Ґустав, красень гордовитий,
 Радий би був той погляд ближче стріти.

Пізніш за інше панство прибула
 Стара Медвинська. Давні то діла,
 Коли вона цвіла і чарувала!
 Як вихор злотоіскрявий, промчала
 І зникла молодість. Услід по ній
 Сплило й багатство. Лиш одно

старій

Зосталося, — Мар'ян, синок єдиний:
 Широкі плечі, погляд соколинний
 Та смілий, із-за правого плеча,
 Широкий помах довгого бича.
 Кохаючися в конях і в пригодах,
 Останній він оддав би радо подих
 За гордий жест, за вчинок, що в усіх
 Посіяти б довічний подив міг.
 Химерна того не судила доля, —
 А мріє він про давню вольну волю,
 Що блискала, як горобина піч, —
 І Запорозьку відродити Січ
 (Хоча і польський з нього патріота)
 Одважні пляни укладає потай.
 Тим часом — ярмарків постійний гість
 І панських учт — він небагато їсть,
 Багато п'є: шляхетське діло пити,
 А їсти — хлопське... Ог і знаменитий
 Пан Замітальський уїждає в двір.
 Таке про нього часом, хоч не вір,
 Оповідають лідичі сусідні.
 Він витівки та жарти своєрідні
 Од давнього магнатства перейняв.

Та щоб читач усього не дознав
Із пісні першої,—на дім урву я.

На конях блискає, сіяє зброя,
Лящать бичі, і гроно юнаків
Могучих оглядає жеребців,
Що слави мають нині добувати.
А крізь вікно, мов крізь тюремні ґрати,
Двірські дівчата дивляться. Одна
Зміж їх — вродлива, тиха і смутна—
Усе зідха, мов злякана дитина.
Новенька це. Зовуть її Марина.

ГЛАВА ДРУГА

*Коло броду беру воду,
 По тім боці—мої карі очі:
 Там козаченько коня напуває
 Та на цей бік поглядає.*

(Пісня)

I

Одного разу, так за кілька день
 До верхогонів, що оде лишень
 Початись мають, у пекарні челядь
 Зібралася. Був час, як тіні стелять
 Для ночі постіль з голубих шовків.
 Вишневий сад — він тільки по зацвів, —
 Данину першу виплативши бджолам,
 Дрімав і снів. Далеко десь над полем
 Накульгувала пісня: певне хтось
 Вів коні наніч. У ставу зіійшлось
 Жабине плем'я на гучні розмови.
 Гай, гай! Чи ви забулися, братове,
 Які то ночі в молодих літах
 Нам спати не давали! Що за шлях
 Висвічував між чорними дубами!
 Та годі з тими юними літами:
 Коли пройшли — нехай ідуть під шум.

Оповідач невтомий, дід Наум,
 Знавець на куховарстві й пиятиці,
 Розказував билиці й небилиці.
 Було тут — що й казати — про відьом,
 Що в кішку обертаються, клубком
 Під ноги котяться, всім шкоду коять
 І корови в діїницю чорну даять, —
 А вдень жінки, звичайно, як жінки:
 Хоч довгі розпускають язики,
 Дак кодло ж їхнє все на тім однаке.
 А то ще бідолашні вовкулаки!
 Одного з них Наумів брат, Матвій,
 (Не вірите? Їй-богу, хрест святий!
Небіжчика спитали б Гарасима!)
 У сінечках застукав, під дверима,
 Рубнув сокирою — ну, й зарубав.
 По тім Петро шукав і перестав
 Свого сина: паче впав у воду.
 А сам Наум таку колісь пригоду
 На очі власні бачив — тому год
 Із п'ятдесят: до церкви йшов народ,
 Бо малось бути вінчання. Микита
 (Усе було він ходить гордовито
 Та крутить уси чорні) до вінця
 Маланку вів. Уже і панотця
 Згодили, напекли і наварили,
 Барило оковитої купили
 В Яхнянській коршмі, — все було як слід, —
 І на тобі: відкільсь узявся дід
 Старий, як світ, махнув отак рукою,

Очима блпснув, тупнув раз ногою —
 І люд увесь, дивуючи, замовк:
 Нема Микити, тільки сірий вовк
 Завив біля Маланки, об коліна
 Потерся їй, заскиглив, як дитина,
 І скоком через улицю побіг,
 А чарівник розтав, неначе сніг,
 Як дим розвіявся. Таке бувало!
 Та дива різного й тепер чимало
 По світу ходять...

Далі перейшло

На те, про що й лягаючи село,
 І вставши марило: тоді бо саме
 Всі кріпаки живилися чутками,
 Що от, мовляв, не за горами день,
 Коли... Тихенько навіть співано пісень —
 Тихесенько, бо ї стіни мають уші, —
 Що мають закінчитися катуші,
 Знущання панські. Казано: списав
 Цар на папері волю; заховав
 Хтось волю ту від люду, та чекати
 Недовго вже... Любили наслухати
 Молодші про одважних гайдамак.
 Перед очима уставав байрак
 Та темна ніч, та коні на припоні.
 Та ніж свячений у твердій долоні.
 — Ех, так би...

— Цитьте! Цитьте і мовчіть!

На слухний час терпливо, діти, ждїть,
 На слухний час... — А то ще Кутерного,

Підлизник панський, пес отой...

— До нього, —

У старших мову раптом хтось упав, —
Сьогодні пан сказати посилав,
Щоб із села приведено Марину
Пшеничину...

— Яку? Оту дитину?

— Чого ж? Уже шістнадцятий либонь
Виходить їй...

Зненацька як огонь

Спахнув Наум: немов стріла із лука
Була та новина. Його онука,
Мариночка! До двору! Це вже край!
Уже нагляділо несите! Та нехай
Із тими бавився б, що добре знають,
Чого пани в покої закликають —
І немощну навчились гріти плоть...
А, голову б ту лису розколоть
Надвоє! Вишекти б ті очі кляті!
Але Наум мовчить — бо піч у хаті,
Бо під вікном щось ніби шелестить...
Навчило горе почуття таїть,
Навчило лихо зділювати зуби...
Мариночка! Дівча лагідне й любе!
Не раз, було, як випаде коли
Година вільна (бо такі ж були
І для раба години вільні часом!)
Наум, підперезавшись ветхим пасом,
За пазуху щось потай захова
І йде в село; його дочка, вдова,

Старого звичайненько привітає,
 А він уже гостинця добуває
 З-за пазухи. Неначе мишеня,
 Що з нірки вибігло посеред дня,
 Пробігло хатою — і знов у нірку, —
 Так дівчина майне то при одвірку,
 То при вікні, то знову на печі...
 — Ану вгадай, онуко, — калачі
 Чи щось солодше в узликові цьому? —
 І зморшки розпливаються старому,
 Як соняшне проміння восени
 По сивім обрії...

Були й сини

Колись у нього — шкода їй споминати,
 Минулося...

І тістечка, й цукати,
 Украдені від панського стола —
 Украдені! — ласічка мала
 Зубами молодими розгризала...
 Та чи ж на те росла і виростала
 Коса у неї пишна і густа,
 Щоб мишеня для ситого kota
 Було поживою? А, грім би з неба!..
 Але Наум мовчить; мовчати треба:
 Не за горами, може, слухний час.

II

Наївний люд в Шампані світлій пас
 Наївні череди. Бриніли роси,
 Дзвінки співали. Чом же стоголосий

Котився стогін по ясній землі?
 Чому вони — дофіни, королі
 І лицарі в мисюрках, у шоломах
 Не йшли шукать по землях невідомих
 Жінок і золота? Чому вони
 Копитами грабіжної війни
 Веселі виноградники топтали?
 Чому своїм підданцям не давали
 У мирному убожестві зростать?
 Чом Каїнова налягла печать
 На тихе чоло Франції?

Пожари

Змітали села. Ніби голос вари,
 Лунали грізно сурми бойові, —
 А на траві, на вквітчаній траві,
 Що їй би тільки щасних колхати,
 В обійми хижі падали дівчата —
 Солодка здобич диких вояків,
 І цвіт, що для коханого розцвів,
 Рука гвалтовна жалібно зривала.
 Дарма їх мука, скарга їх лунала
 Стократною луною до небес!
 Дарма побожний люд молив чудес
 І миродайних у блакиті видив! —
 Ніхто рятунку ані знав, ні відав.

І дівчина, пастушка молода,
 Дім отчий для отчизни покида:
 Уже їй кіз на пагорбах не пасти!
 На чорному коні, у сляві власти,

В одежі білій вийде вона —
 І їй до ніг приклониться війна
 І килима простелить перемога.
 А ти ж, а ти, моя пастушко вбога,
 Маринно простосерда! Нащо ти
 Із рідних лук рокована піти
 До панських озолочених покоїв?
 Не для борні, не для звитяжних воїв
 Покинеш, доню, череду свою.
 Хоч би в солодкому зомліть бою.
 Хоч би зоріти так, як *та* згоріла!
 Ні: мед хмільний недіткнутого тіла
 Старі, жадливі вицідять уста,
 І заніміє пісенька проста,
 Що росяними ранками вродилась...
 Маринно! Серце! Чом ти не втопилась?
 Та знай: росте — вже й ручки простяга—
 Не Орлеанська діва, ні! Друга,
 Величніша й сміліша. Горду діву
 Народ зачав під грім святого гніву,
 У блискавицях, в бурі народив...
 І виросте, і вже не королів
 Та не дофінів вийде рятувати, —
 Невільників на вільне скличе свято.

Гей, бідарі по селах, по містах!
 Засяє день — і станете під стяг,
 Що грає, ніби полум'я пожару,
 І мсту гнобителям, і ситим кару,
 І радість визволенням приріка.

І потечуть народи, як ріка,
 Одна ріка в єдине, горде море, —
 І стогін ваш, і ваші муки й горе,
 І сльози, що палають і печуть,
 Трояндами земними роздвінуть.

III

Лише Марко уміє догодити,
 Як часом пан, капризний та сердитий
 (Подагра, старість, нелади, нудьга...)
 Захоче виїхати. Зацряга
 Марко в ридван улюблені араби —
 І — но, кохані!

Вже ж Марка Небаби
 Ніхто б не міг у світі перейти!
 Шумлять гаї, гудуть тонкі мости,
 Зміясті вигинаються дороги
 І сонце коням падає під ноги.
 А він сидить, вродливий та стрункий,
 І грою непохитної руки
 Старого конелюба потішає.
 «Тай машталір, хто кінську душу знає». —
 Пан Пшемисловський любить примовлять.
 І справді — коні як огонь горять.
 Летять як вітер, слухають як діти, —
 Марко бо вміє з ними говорити,
 Хоча здебільшого якраз мовчить.
 Буть фурманом — не віршики ліпить!
 Лише щоб розминутися з шабльоном,
 Його я не зрівняю з Фаетоком.

А дід Марків — той у бувальцях був.
 Коли народ, як чорна піч, загув,
 Зібравшись святити у діброві
 Дзвінкі ножі, коли Залізникові
 Подав правицю Гонта, — серед тих,
 Кого пророк у віршах огняних
 Снями, дітьми, квітами взиває,
 І славою нетлінною вінчає,
 Кіндрат Небаба із найперших став.
 Од нього в спадщину Марко й дістав
 Веселі очі, рухи гордовиті
 Та сміливість — найвищий дар у світі.
 Тож не одна, спираючись на тинь,
 Як проїздить чи переходить він,
 Погляне, зашаріється та й блисне
 Очима так, аж тому серце стисне.
 Ой, Марку, Марку! Від дівочих брів
 Добра не жди!

Раз поглядом зустрів
 Марину він — вона ішла полоти
 Картоплю на вгороді...

Серце! Що ти
 Пригадуєш? Чому ти знов болиш?
 Чому — немов напровесні шиориш
 На збитій, стоптаній росте дорозі —
 Чуття забуті і забуті сльози
 Там виникають, де усе пройшло?
 Та менше з тим. Марко через село
 Із паном їхав. Глянула Марина —
 Він позирнув — і та одна хвилинка

Обом їм позначила ділий вік.
 Проїхав, оглянувся раз — і зник
 У куряві. А сонце по-новому
 Світилося у небі голубому.

Тибурції якось порівняв гарем
 У пана Людвіга (ми назовем
 Річ власним ім'ям) з китицею квітів:
 Там целюсток рожевий Теокритів,
 Там лілія, вербена ніжна там,
 Фіялка скромна... Пан Тибурції сам
 Ладен би був зірвать хоч найскромнішу,
 Дарма, що підтоптався, що на мишу
 Стареньку схожий в колушку своїм,
 Який родився чи не разом з ним
 І став йому немов за другу шкуру...
 Та Людвіг має не таку натуру,
 Щоб розкидатися своїм добром.
 Вже й паничі звивалися кругом,
 Щоб ухопити краплю меду того, —
 Але дарма. Не вдіяти нічого!
 От і тепер (гадав старий поет,
 Облизуючися) свіжа у букет
 Попала квітка, люба та невинна, —
 Та тільки й того, що ім'я Марина
 Віп захопив, — і раз їй підморгнув...
 От стариган! Яке добро здобув! —
 І пан Тибурції, заздощами повен,
 Німує серед людських перемовин
 І галасу гостей не поміча:

На коні дивиться, — а з-за плеча
Нема, нема, та й знов туди погляне,
Куди вже зір і Густава, й Мар'яна
Не раз, не два цікаво забігав...
Ну й Людвіг! Ну й цукерочка доп'яв!
А що ж Марко? Не забігай, читачу:
Усьому місце я своє назначу
І кожному дорогу приділю.
А як епічний над усе люблю
Високий лад, розлогий та повільний,
То погляд спостережливий і пильний
Туди звертаю, де шумлять бичі,
Де б'ються об заклади паничі,
Де Замітальського хвилює пузо...
Благослови ж мене, примхлива музо!

ГЛАВА ТРЕТЯ

*Од коршомки та до могили
Сімсот верстов ще й чотири.
Ой там козак та напишався,
А кінь з орлом закладався.*

(Пісня)

Пан Людвіг знак рукою подає,
Всяк на коні, кінь копитами б'є,
І все шумує, як вино знад вінець.
Широкий Пшемисловського дідинець
Кінчається під гаєм престарим.
Там на стовпі, невільником німим,
Живе орел у поржавілій клітці.
Волів би, може, щоб гучна рушниця
Йому прикоротила довгий вік —
Бо її досі до полону не привик,
Бо її досі (хоч і бранець, а крилатий!)
Ладен щоразу руку покусати,
Котра поживу подає йому.
Тож при орловому стовпі тому
І поворотка Уздового кола:
Округле завжди визначають поле
Для кінських гонів і людських змагань.

А тут, при ганкові, остання грань,
 Остання нитка, що грудьми міцними
 Той кінць прорве, який перед усіми
 Господаря щасливого промчить.
 Вже панство нетерпівиться, шумить,
 Вже любих підбадьорюють очами
 Пани стрункі і пишнотілі дами —
 От-от ударять коні з копита!
 Та не приспіла ще хвилинка та,
 І знаку другого усі чекають.

У пани Стасі очі так і грають, —
 Не дарма Пшемисловського дочка!
 Чорнява, по-дівоному струнка,
 А дужа, ніби вишита із міді,
 Вона була б на місці у Мадриді,
 На бої, вибачайте, бугаїв.
 Одважний погляди б її ловив,
 Готуючись до славної звитяги,
 Коли толедської ударом шпаги
 Запіненого прошива бика.
 З бар'єру опустившись, рука
 Немов припадком кинула б до нього
 Солодкий знак тріумфу й перемоги,
 Завдаток на розкоші та любов, —
 Троянду темну і густу, як кров.
 А ввечері, коли повітря п'яне,
 Як м'ясний погляд юної гітани,
 Коли струмує голубим питвом
 Проміння місячне, — він під вікном

У неї став би — знак подав умовний —
 І шепотіння радісно-гріховне
 Заколихалося б у тишині,
 Як целюсток рожевий у вині.
 А може й те, що з раною у боці
 Упав би, не дійшовши, на розтоді,
 Де назреного чи батька стрів.
 А легіт би у лаврах шелестів,
 Як перше. Місяць плив би небесами,
 І низько б слалися перед домами
 Акорди темні пристрасних гітар.
 Минув би день — і знов солодкий чар
 Вона пила б у циркові барвистім,
 І вже другого поглядом огнистим
 Приваблювала й спокушала. Знов
 Увечорі б до неї він ішов,
 І квіти пахли б, і вікно б синіло
 І дві руки біліли, наче крила,
 І очі грали, наче дві зорі.
 І знову місяць плив би угорі,
 І лавр шептався тихими листками,
 І низько б слалися перед домами
 Акорди темні пристрасних гітар.

Червоною Стася підняла вахляр —
 Обвіялась — і глянула зненацька,
 Як молодий Медиський грає хвацько
 На непокірно-вірному коні.
 Над чолом слали кучері буйні
 І очі молодцеві отінили.

Як часом день, пекучий та безкрилий,
 Немов застиг у марінні тяжкім —
 І враз ударить, зарокоче грім,
 У вербах вітер буїно зашалає —
 Померкне день, і синява стемніє
 І все живе безумством спалахне, —
 Так і Мар'ян забув усе дрібне,
 Усе нудне, і поглядом стемнілим
 Шле виклик дужим, захохоту смілим:
 Усіх би, бачся, хтів перемогти.

Стривай но, музо! Чи насправді ти
 На дешевенькі лаври зазіхаєш?
 Ти от Мар'яна славиш-уславляєш,
 А Генріха ще й досі читачам
 Не показала. Пшемисловський сам
 Дивується, що син такий у нього!
 Гріхи панів засуджує він строго,
 За негуманність вічно доріка;
 Ні разу, далебі, його рука
 На «брата меншого» не простягалась;
 Коли студентська братія збиралась
 Для склянки пива і гучних розмов, —
 Він у вимогах так далеко йшов,
 Такі складав криваві гороскопи
 Для краю рідного та для Європи,
 Так пиво цмулив, так галасував,
 Що якобінцем Генріха назвав
 Студент одвічний, Аполлон Кресаго.
 Знов інші, не жартуючи, казали,

Почувши мову з Генріхових уст,
 Що був би з нього, далабі, Сен-Жюст,
 Що в дього хлопця найдрібніший атом
 Назвати можна крайнім демократом.

Був, правда, гріх — а в кого їх нема? —
 І Генріх сам казав без сорома,
 Що до спідничок трохи надто ласніі.
 З історії ж відомо: ловеласи
 Є навіть між найбільшими людьми.
 Захоплюються ніжками, грудьми
 І всім отим любовним реквізитом, —
 А подвиги являють перед світом,
 Гучні діла, що світ лише: ну, ну!..
 Отак і Генріх, бачте, не одну
 Вже спокусив, хоч подвига тим часом
 Не проявив ще ні одного масам.
 (Лексичний вибачте анахронізм)...
 На світовій чекавши катаклізм,
 Пророчивши загин старого ладу,
 З пляшок він грізну ставив барикаду
 В старій пивниці «Чорного Осла»,
 А далі вся компанія ішла
 На передмістя, де жили дівчатка.
 Вітала там їх кругла паніматка,
 Співала скрипка «добрий вечір» їм, —
 І навіть викидаєло Гарасим
 До паничів прихильно усміхався:
 На паничах він несогірше знався,
 Як Людвіг на арабських жеребцях

Або поет на зорях і квітках...
 Серйозні теж лучалися романи:
 Було, одна вдовиця тільки гляне
 На Генріха — і мов огонь спажне:
 Яка хода! А чоло осяйне!
 А осяйні ботфорти! А волосся!
 Та він собі ні пари з уст, бо Зося,
 Панянка із провулку Королів,
 Що вперше позавчора він зустрів,
 Побачення сказала на сьогодні.
 І он уже сукенка повомодня —
 Рожева, як з малиною вершки —
 З'явилась під деревами... Руки
 Несмілий помах... Раз, два, три! Готово! —
 Ще місяць — на її привітну мову
 Пан Генріх лиш здвигатиме плечем...
 Ну, майте! Як? Зідханнями, плачем
 Сипнати того, хто світи одмінить?
 От сміхота! —

І знову пиво пінить
 Він з друзями у «Чорному Ослі».
 А літом, спочиваючи в селі,
 Не на звичайну скарижився нудоту
 Пан Генріх, — ні! у світову скорботу
 З ногами і руками порипнав:
 Ніхто не визнає тут вічних прав
 Людини й громадянина! Усюди
 Панує рабство! Півголодні люди
 Для свтих проливають кров і піт!
 Народ убогий і сліпий, мов кріт!

Паян пусті, мов коні на оборі!
 Що правда, дих усіх своїх теорій
 Не повіряв він батькові: шкода
 І думати. — А як страшна нуда
 Йому злягала на рамена дужі,
 Він раду знав (усі великі мужі
 Хоріють інколи на підупад,
 Але давати цьому вміють лад):
 Увечорі тихесенько до нього
 Заходив хитроокий Кутерного,
 Старого пана незрадливий раб...
 І розказати літня ніч могла б,
 Якби вона уміла говорити,
 Що можна щиро батькові служити,
 А не погано й сина розважати.
 Що правда, на гаремові печать
 Була незламна... (удавали в домі,
 Що Людвігові втіхи не відомі
 Ані душі, а надто паничу
 І панночці...) — проте перелічу
 Я імена наяд і німф селянських,
 Що до покоїв заглядали панських,
 Щоб світову скорботу розвівають...
 А врешті, байдуже — одна, чи п'ять,
 Чи десять... Знаєте: в опочивальні
 Діла чинити... конфіденціальні
 Не тільки деспот міг — Наполеон,
 А навіть друг народів — Дантон.
 Принаймні Генріх був цієї гадки, —
 Тому, панщанні кленучи порядки,

Собі, сказати... дещо... дозволяв.

Пан Людвіг другий знак рукою дав —
І вершники помчали, полетіли,
І хвилями золоченого пилу
Широка площа раптом повилась.

У «Пролетарській Правді» друг мій Тась
(Хоч може і за іншим псевдонімом),
«Сафо» надхнений життєдайним димом
(Цигарки лєнінградські, двадцять сім
Копійок пачка), пензлем чарівним
Намалював осінні верхогони
У Києві. Там і портрети коней,
І вершник нещасливий, і герої
Усього іподрому...

Лєв Толстой

Подібну теж нам подає картину
В своїм романі.

Як же я полину

На верховини описів таких?
Хто б доладу намалювати зміг
Буланнх, чорних, карих, шпакуватих,
Що очі Пшемисловського в дівчатах
Краси такої зроду б не найшли?

Музика вдарила. «Пішли! Пішли!» —
Зашепотіло панство. Коні скачуть, —
І погляди аматорські вже бачать,
Яка у того, в іншого хода,
Кого лиха фортуна дожида,

Кому судила доля пиши лаври.
 Не паничі на конях, а кентаври
 Минають бранця, сизого орла...
 Коли б же воля сизому була, —
 Він злинув би, він до небес би знявся,
 Як той, що біля коршми закладався
 Із козаковим вороним конем...
 Проте — проте ми гнівом, не жалем
 Іспом'янімо день той знаменитий.
 О, проклят будь, віджилий, «милий» світе,
 Де панство й рабство, вороги-«брати»
 На шибениці божі — на хрести
 Християлися, а й людських не минали...
 Прокляті будьте, панські ідеали —
 Корони, трони, Аполлони, сні,
 Гнилі троянди хтивої весни,
 Лінивства вродо, граціє покорн!
 Країна Рад, розлившиися як море,
 Поймає землю світлим і новим...
 Востаннє ж око ми туди звернім,
 Де Людвіги, та Генріхи, та Стасі
 Купаються в насильстві, у залассі,
 Де Кутерноги *подають* дівчат,
 Чий батько — старець і в солдатах брат,
 Востаннє гляньмо, щоб вогнем огиди
 «Згадки солодкі» знищити без сліду —
 І далі йти.

«Вже не один забіг
 Відбувся на дідинці. Переміг
 Раз той, раз інший. Пледуть у долоні

Веселі глядачі. Спітнілі коні
 Відпочивають, щоб почати знов
 Шаленій чвал. В очах у них любов
 До хазяїв (так хазяям здається)
 Дедалі кращим полум'ям береться.,.

Кінь і людина! Скільки в двох словах
 Таїться дивного! — Погоні жах,
 І шум боїв, і праця хлібороба,
 І краю невідомого жадоба,
 І зміна днів, століть і поколінь, —
 Усе в цім вислові; людина й кінь.
 І тут чимало ще розумувати
 Здолав би я, — але вже й так багато
 Відходив од епічного шляху.

Забіг останній кожному пиху
 Дратує і лоскоче, її підбиває, —
 Найбільше ж трьом, що кожен шанси має
 Придбати нині титул «короля».
 Останній знак — і загула земля,
 І знявся пил, і вдарили музики...
 За кілька хвиль гучні прославні крики.
 У небо злинуть...

Пшемисловський пан
 Почервонів: ну й шельма той Мар'ян!
 Ну, бестія! Запевне, прийде перший!
 А панна Стася, радісно завмерши,
 Червоне віяло в руді стиска, —
 І мимоволі зраджує рука

Її непереможне хвилювання...
 Із роду славного Медницька пані,
 Та її муж її був задній чоловік,
 Але, як дим, маєток їхній зник, —
 Ще її не один! — то шкода і гадати,
 Щоб за Мар'яна міг дочку віддати
 Пан Людвіг Пшемисловський... А проте
 Відомо: найвишніше там цвіте
 Любови цвіт, де ґрунтом заборона
 І таємниця...

Зашуміло ґроно
 Гостей виборних... І на очі всім
 Старій коняр, ізгорблений Максим
 Шпака, коня щасливого виводить.
 Стомився кінь, аж боки тяжко ходять,
 Проте ладен закластися Мар'ян,
 Що знов би він полинув на майдан,
 Як ластівка, як пташка легкокрила...
 А Стася — Стася навіть побіліла:
 Коханий коник! Любий! Дорогий!..

Ховає Пшемисловський, що лихий, —
 А злість йому під горло підступає:
 Удруге вже арабів побиває
 Той Шпак... ота непотріб... Сто чортів!..
 А Генріх! Генріх! На коні сидів,
 Як та ворона мокра на копиці!
 Проте, навиклий від людей таїться,
 Він деяку оддухвину знайшов.
 Під гамір поздоровлень і розмов

Звелів тихенько Людвіг Кутернозі,
 Щоб *провчено* у стайні, на порозі,
 Як гості посідають за обід,
 Максима коняря... Треклятий дід,
 Геть коні занустив!

По таємничім
 Наказі тім він повернувсь обличчям
 До пишних пань, панів і паничів.
 Тим часом день уже на схід клонив
 Чоло своє. Снадала на дідинедь
 Хвиляста курява.

Як доброчинедь,
 Ладний усіх прийняти її привітать,
 Столи пан Людвіг каже застелять
 І певні розкази дає льокаям.
 Небавом і шампанським, і токаєм
 Наповнилися кубки. Почались
 Розмови, жарти. У старих «колись»
 Пішло опукою перекидатись,
 А молоді про «затра» сперечатись,
 Бороться за «сьогодні» узяли.
 Господар, оглядаючи столи
 Глибокдумним поглядом маршальським,
 Пригадує із паном Замітальським,
 Як року тисяча...

Красун — Густав
 Відразу трьом панянкам розіц'яв
 Тенета мудрі. Панові Мар'яну
 Найбільший келех подано на шану,
 Як переможцеві. Карпович сам,

Хоч аскетичним славиться життям,
 Муркоче славно, ніби кіт в пічурці.
 Край столу примостившись, Тибурції
 Стару слив'янку дідить.

«Ну, пора!»

Шепнув собі — і раптом: «не вмира,
 Не вмер повік лідарський дух високій!»
 Хто глянув, хто не глянув, — а потоки
 Проречистої, пишної хвали
 В новому дитирамбі потекли.
 Під час отого пишного бенкету
 Пан Замітальський каже, щоб поету
 Тибурціїєві намішать усіх
 Зо столу трунків... Таємничий сміх
 Поміж гостями тихо прокотився:
 Щось буде! Замітальський уродився
 На витівки!

Така натура, бач,

Що до смаку її жарти, а не плач,
 Що якимсь під годину ліцитації,
 Коли його маєток, видвіт праці
 (... Чиеї?) продавали за борги,
 Не стратив він до вигадок снаги
 І втяв таке, що тільки угадаймо:
 Чиновника (дрібненького, звичайно, —
 З великими й морока немала)
 Він наказав, повівши от стола,
 Де тишив той вином свою природу,
 Зашити міцно у ведмежу шкуру —
 Та й випустив десятків три собак.

Їх, і зазнав же страху неборак,
 Ведмежа навіть буцім то хороба
 Лучилася (при дамах неподоба
 Про це казати). Завзятуші пси,
 Що кожен — чудо сили і краси,
 Із тих колишніх, славних вовкодавів,
 Були б зробили дурневі амініь...
 Пан одігнав їх, децицю *поставив*,
 Щоб одвести суда її неслави тінь —
 І урядовець той, п'яний і ситий,
 Волів піде об тім не говорити,
 Хоч лікувався тижнів певне з п'ять...
 А то ще люди потайі гомонять,
 Що Замітальський ставить перед ґанок
 Живі гірлянди з молодих селянок
 (Звичайно, голих) — і, безсилий сам,
 Велиць своїм рослявим гайдукам
 Квітки ті на очах йому зривати
 Тут, може, сміливости, забагато,
 Та щось античне в дії розвазі є.
 Сміються гості; в кожного своє —
 То спомини, то дотепи, то кпини...
 А вечір любо її непомітно лине,
 Як цінний мед.

Лиш Генріх сам не свій
 Спить серед гостей. На слово «пий»
 Покіряю п'є, — а думкою літає
 Далеко десь. Печаль йому стискає
 Бунтарське серце... Може це тому,
 Що вийшла перемога не йому,

Вона

Так, Марку... Знаю... Ще сьогодні гості
І вввтра будуть... Не захоче він
Мене чіпати... Марку мій! Один,
Один ти в світі!.. Що ж узавтра буде?
І так уже на мене пальцем люди
Показують... Ох, нащо я росла?
Мій Марку, серце!

Він

Що ж... пора прийшла...
Я знав, що прийде... Так не можна жити...
Узавтра... Гості будуть від'їздити...
В тій метушні... — Усе обмислю я,
Все зважу... — Мила, ясочко моя...
Ти чуєш? Бенкетують, веселяться!
Ну, що їм наші сльози, наша праця?
Ти знаєш, що Максима він велів
Різками... Защо? Та невже в панів
Така коротка пам'ять, що забули
Вони про Гонту?..

Вона

Цить, щоб не почули...

Хтось ходить...

Він

Знаю: буде ще на них,
Ще буде! О, коли б я світом міг
Струснути!

Вони

Любий... Пригорни щільніше...

А темна ніч узори сині пише,
А гості веселяться, а чарки
Круг столу ходять, а Густав меткий
Нові до жартів прикладає жарти.
Танцює дехто, дехто сів за карти,
Хропе Тибурції, Стасина рука
Вахляр червоноіскрявий стиска, —
І, відганяючи вечірню втому,
Сидить пан Людвіг на стільці своїйому.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

*Та й сон же, сон, напрочуд дивний
Мені приснився.*

Шевченко

I

Тибурції спав і бачив дивний сон:
Серед дівчат, неначе Аполлон,
У гроні муз, він грав на лірі срібній,
До пляшки — диво над дива! — подібній.
Нагадував його урочий спів
Вишелок стук і передзвін ножів,
І всі лежали на багряних ложах.
В вінках із квітів, на чарки похожих.

І враз — нова картина надійшла:
Високі гори. Непроглядна мла
В ущелинах. Доріжка по камінню
В страшну якусь, чудну якусь пустиню,
І хтось веде. І голоси чуєсь
У шепотінні хижому сплелись
І змовкли. Тиша. Морок. Невідомість.
Це сон! Прокинутись би! — Та патомість
Зробив Тибурції необачний крок
І падає. Каміння та пісок

Посипался. Боже, правий боже!
 Яке тверде, яке камінне ложе!
 Як холодно! Як зуби докотять!
 Лежати тут! Довіку тут лежать!
 Забуть, що ти поет, що ти людина!

Та знову відміняється картина —
 І тихий усміх на губах тремтить.
 В кімнаті срібномісячній лежить
 Тибурцій на постелі лазуровій.
 Лежить і жде. Так, прийде у шовковій
 Сукенці дівчина — вона, вона,
 Чий погляд — іскра п'яного вина.
 П'яніша над усі на світі вина.
 Він згадає — зовуть її Марина,
 Її він бачив, — тільки де її коли? —
 І знов колишні сили ожили,
 І він обійми палко розкриває,
 Як мусульманин в мусульманському раї,
 Назустріч тій, що — біла, наче сніг, —
 Уже ступила легко на поріг,
 Наблизилась, відкрила пишні груди
 І... свят, свят, свят!.. Якись потворні
 люди! —

Не люди, пі! — пєсиголовців рій
 Кімнату виповнив. Приліг старій
 Під ковдрою — прищулився — не дише
 А вража сила матраца колише,
 Вхопивши пазурями за ріжок!
 Гойдає! Крутить! А на склі шибок

Нові й нові малюються почвари—
Крізь стіни лізуть! Це хвилина карі!
Це день неумоленого суда,
Що всіх, усіх на світі дожида!

Скодиюрбився Тибурції, ухопився
За матрац і колом закрутився
Од стелі до долівки. Голова
Не знати вже, жива чи нежива,
А тіло то мов приском обсипає,
То кригою...

І знову впливає
З імлі Марина—та її чоло
У несяжний розмір уросло,
А ніс—пеначе корба з катеринки.
Хтось крутить корбу—і співає дзвінко
Вона якийсь отруєний мотив...
Якийсь мотив... *Та це ж його він пив*
Сьогодні при столі з міцним токаєм!

Іще від Шекспіра ми добре знаєм,
Що хто розказує красиві сни,
Той бреше. Усієї глибини
Хаосу того, що зовється снами,
Звичайними не виректи словами:
Для того треба бути Львом Толстим.
Тому етапи дальші промнім
Тибурцієвих візії тих чи видив.
До того ж він задобре пообідав,
Заповно випив, і кінця тим снам

Навряд чи варто пильнувати нам.

Так от—якраз під дивну катеринку—
Хвилинка ще дивнішого прочинку.
Поет потягся, позіхнув, хотів
Звичаєм непоправних куріїв
Незрадну, мглу люльку запалити, —
Розплющив очі і застиг.—

Мій світе!

Та де ж це я? Це знову сон тяжкий!
Ні, це не сон!

Низенький льох брудний.

Поет лежить не в ліжку—на соломі.
Зловісна тиша. Тіні нерухомі
В кутках таяться. Смужечка бліда
Поранішнього світла, як вода,
Струмує крізь малесеньке при стелі
Віконце з ґратами. Отак веселі
Кінчаються бенкети! Що ж це? Як
Сюди потрапив він? До розбишак
Попав? Чи сам зробився лиходієм?
Ох, люди, люди! Всі ми животієм,
Не знаючи, відкіль чекать біди!
Ми рвемо квіти, хилимо меди,²
А в квітах—змії, а в медах—отруті!

Але Тибурції, що не міг збагнути,
З якого лиха він оце лежить,
До філософії утратив хіть
І красних образів складать не годен.

От дивна! Іще поет ні один
 Не зазнав такого, певна річ!
 Що ж сталося за цю химерну ніч?
 Кого спитати? Не стіни ж німої!
 Він згадує: в веселому покої
 Серед гостей веселих він сидів,
 Вони пили—ну, і Тибурції пив.
 Читав їм вірші, вірші ті хвалили...
 А потім... Що ж було? Небесні сили!
 Забув! Ото ж бо й є! Забув—і край!
 Ага, старий ти дурню! Знай же, знай,
 Як цмулити венгерське до нестями!
 Хотів, бач, показати перед гостями,
 Якпий то бравпий!— Ну, і що ж по тім?
 Ну, впився. Ну, заснув. Але яким,
 Яким же способом у цю темницю
 Потрапив? Про Марину ж білолидю
 Нікому не казав? Давно язпк
 Держати міцно за зубами звик,
 А в справах тих був змолоду обачпий.
 Та навіть як злетів якпий двозначпий
 Учора дотеп,—ще нема причини
 У тому бачити страшпий злочин
 І пакувати тебе до будпгарпї!
 До цього можуть лиш учинки карпї
 Довести нас. А відколи піїт
 Побачив цей облудпий, марпий світ,—
 Берігся завжди прикладу лихого,
 Не вбив нікого, не украв нічого...
 Хіба що у Горація рядок...

Проте—дивіться: двері на замок
 Знавбору взято (з усієї сили
 Він торгав їх)... Подібна до могили
 Його темниця. Ґрати на вікні.
 — О горе, горе грішному мені!
 Відкіль па мене ці жахливі муки! —
 Підвів старий свої тремтячі руки
 І як мала дитина заривав.
 Хто у такому стані не бував
 Того б це тільки може здивувало.

Тим часом розвиднялося, світало.
 Пташиний гомін з гомоном людським
 Бринів здаля акордом неясним
 І в вогкій ямі завмирав луною.
 Нараз майнуло щось попід стіною—
 Почулись кроки—чийсь усатий вид
 Заглянув у вікно... Бідаха-дід
 Аж стрепенувся: зараз таємниця
 Розвіється. Це так...якось дрібниця...
 Якийсь припадок... Просто не було
 Де почувать: як в улику гуло
 Від тих гостей, від справжньої навали,
 От, значить, у льоху його її покляли...
 Так, так. Звичайно...— Та пашо ж замок?
 І що за ґрати? Ця юрба думок
 Як блискавка в йому перелетіла,
 Надією ясною зазоріла
 І в темряві ще глибшій розплизлась.
 Та вусаня пізнав він: боже! Ясь!

У Пшемисловського любимий льокай!
 Ну, верне цей життя йому і спокій!
 Але чому ж він як мара мовчить?
 Це все тривало може тільки мить,
 Хоча та мить за вік йому здалася, —
 І пан Тибурцій, тремтючи, до Яся
 Мов голосом чужим заговорив:
 — «Чому це я...» —
 Той пальця притулив
 Собі до уст: мовчи вже, бідолахо!
 Аж захитався наш поет зо страху,
 А льокай, наче привид мовчазний,
 Крізь ґрати хліба кус подав черствий,
 А далі мідну квартиру із водою.
 «Скажи ж мені, нарешті, що зо мною?» —
 У розначі Тибурцій застогнав.

Ясь

Тсі Тихше! Пан усім наказа дав
 З убивцем не ставати до розмови.

Тибурцій

З убивцем?!

Ясь

Так. Небавом урядовий
 Приїде суд — тоді вже розберуть,
 Що та до чого... Лишенько! Ідуть!..

І льокай зник, неначе впав у воду.

Немає сил терпіть лиху пригоду,
 Коли не знаєш, відки узялась

І чим скінчиться. Та вусатий Ясь
 Тривогу поглибив, а не розвіяв.
 Тому (одчаю віковичній виляв)
 Тибурдії у долоні заховав
 Лице своє— і знову зарідав.

Ішли хвилини, може і години,—
 І чуть було, як день веселий плине
 На переможнім, світлім кораблі...
 Та що йому до радощів землі,
 До сонця красного, до нив зелених!

О, душогуби в вогких сутеренах,
 Кайданники у кайданах тяжких!
 Нещасні ви—та кожен з вас би міг
 Назвати місце, час той і годину,
 Що призвели до темного загибну.
 А тут—старий, мандрований поет...
 Жартливі гості... Голосний бенкет...
 Тарелі повні і кипучі чари...
 А далі темрява... Нічні кошмари—
 І прокиду жахливого ява...
 Він—душогуб! Усата голова
 В віконці... ранок світлий за стіною —
 І хліба кус та кварта із водою.
 Він — душогуб! Але ж коли і як
 Зробився ним?—

І раптом неборак
 Знов чує голос у вікні:

— Мій пане,

Це я, Петро.

О, той Петро коханий
Дотепний ключник! Декілька разів,
Як інших не лучалось читачів,
Поет із ним владиці — Аполлону
Приносив жертву — інколи й солону,
(Сказати просто трошки не для дам...)
— Мій пане.. Помогти я хочу вам...
Втекти ще можна.. Маєте лопатку...
Увечорі...

— Але скажи спочатку...

— Немає часу... Ще постережуть...
Вам небагато треба прогорнуть:
Конайте лиш під правою стіною,
То й скінчите вечірньою порою,—
А я схватись вам допоможу...
— Мій любий Петре!

— Годі вже... кажу:

Конайте швидше!

II

Вечір. Прохолода.

В селі дзвенить крипидя повновода,
Собаки гавкають. Темніє схід,
А там, на заході кривавий слід
Лишило сонце. Як у давній пісні
Шенпули Бондарівні лиховісні,
Та мудрі люди: дівчино! Втікай!
Ні в кого порятунку не шукай!
Каньовський пац до жартів не охочий...

Ярамп та борамп серед ночі
 Втікала Бондарівна молода,—
 Та не сховала дівчина сліда,
 І де її ступали черевички,
 Червоні там, криваві стали річки,—
 Так сонце чорний вершник доганяв,
 Схопив його за золотий рукав,
 Ударив запоясником навідлі,
 І зчервонились небеса поблідлі,
 І простяглася смуга вогняна.

Вже другий день виспівує луна
 У пана Пшемисловського в покоях.
 Де п'ять панів зібралось—наче сто їх:
 Так голосно, розкотисто шумлять,
 Так щиро п'ють, з таким смаком їдять,
 Такі веселі точать баляндраси.
 Відомо бо: життя п'яне і ласе
 Іще вельможну Посполиту Річ
 На пшик звело—і ні Костюшків клич,
 Ані повстанські коси не втримали
 Сусідської жорстокої навали.
 Тож не дарма один сучасник мій
 В поемі вимальовує своїй
 І давній сейм, сказати б, рестораном.
 Що правда, він і турка Ятаганом
 Без надто довгих мудрувань назвав,
 Та скільки б хто йому не дорікав
 За хиби в «історичній перспективі»,—
 А вірне те, що у вині та в пиві

Та в тому у солодкому меду
Пани магнати на свою біду
Як діти у калюжі полоскались.

Отож у Пшемисловського zostались
Традиції з тих «золотих часів».
Вечерю подавати він звелів
Між липами, де сутінь позлотисту
Мережали тонкі узорн листу
І лінії химерного гілля.
Близенько, кілька кроків відтіля
Був льох старпії, будова ще од діда.
Отож чомусь підштовхує сусіда
Пан Замітальський—погляда туди
І шепче: «трошечки ще підожди—
Ще трошечки»...

Сусід

Ну, її вигдавав потіху!

Другий

Ото вже буде сміху-пересміху!

Перший

Пригадую: ще мій небіжчик дід,
Що з вашим дідом разом у похід
Ходив на...

Другий

Якже! Їх обох в аннали
На картку найславнішу записали.

Перший

Отож, отож. Так він, кажу, колісь,

Подібні жарти чворив... Ех, звелись,
Звелись нінащо звичаї веселі!

Другий

Живеш, немов з вовками у пустелі!

Перший

І тільки часом вигадка така
У когось із старіших виника,—
І мило серцю, як на боже свято.
Так от про діда. Мій небіжчий—тато...

Чималий тут я розділ скорочу
І таїчу відкрію читачу,
(Пробачте, більш не буду: читачеві):
У тім льоху, в гушавині вишневій
Сидів Тибурції. Певне діло, він
Попав у в'язні зовсім без причин,
Не вбивши навіть і малої мухи.
То, бачте, Замітальський для потухи
Таку для панства штуку відпалив.
Коли поет до краю оп'янів,
Любився бо занадто у токаї,—
Його до льоху занесли льокаї
Та й кинули, глузливо сміючись.
А нині аж за боки узялись
Пани і панії: під час вечері,
Тибурції виліз, наче із печері,
Кошлатий та кумедний, як ведмідь.
Тут зауважить мушу мимохідь,
Що хоч волосся мав не з як багато,

А й те не конче полюбляв чесати,
 Традиції поетичних вірний син.
 І ще скажу: таки ж довгенько він
 Колав хідник, дорогу до рятунку,
 Дарма, що в найкоротшому керунку,
 За радою веселого Петра.
 Отож підшиле панство умпра
 Від реготу: опудало, Уї-богу!
 А очі! Гляньте, що за очі в нього!
 Червоний, круглоокій—чим не рак?

Уміли жартувати ще й не так
 Панове давні: вміли для потіхи
 Гримас кумедних додавати лиху—
 Чужому, не своєму, певна річ.
 Нагай, рушниця, різка, шабля, бич
 До гумору ставали на підмогу.
 Загнати немоцного і старого
 Десь на вербу—і *кукати* звелить,
 А потім на «зозулю» розрядить
 Рушницю, бо давно, мовляв, набита,—
 Була це тільки штука знаменита,
 Дотепний вибрик... Прикладів таких
 Із давніх книг я б назбирати міг
 Не два разки, не три разки червоні.
 Із крові й сліз, із криків та агонії,
 З багряних смуг на юному плечі,
 Зо стогону дівочого вночі,
 З голів старих, потоптаних ногами
 В сап'яндях пишних, з дикої нестями

Шалених оргій, де усе на глум
Вином облитий і несптий ум
Зухвало брав, із темної сваволі,
Що на дітей хорти пускала в полі,
Шляхетський сміх, шляхетний сміх
зростав.

Усіх пан Замітальський звеселяв
У пана Пшемисловського в гостині.
Чимало штукарів цих на Вкраїні
Далось б ще і не таких знайти!

Тибурцію! Ридай для сміхоти
Волосся рви, щоб ще було смішніше!
Це ситі шлунки солодко сколише
І травлення туге прискорить їм...
А ти—ти сам у віршику смішнім
Змалюєш день наруги та одчаю
За м'яса шмат, за крапельку токаю.

ГЛАВА П'ЯТА

Було, мати, не вважати
 Що я в тебе одиниця,
 Було мене утопити,
 Де глибока криниця.
 Було, мати, не вважати,
 Що високого зросту,
 Було мене утопити
 Із найвищого мосту.
 Було, мати, не вважати,
 Що я тонкого стану,
 Було мене утопити,
 Де я й дна не достану.

(Пісня)

I

Як тих гусей шумливі табуни
 На провесні чи рано восени
 Здіймаються над ставу тихе лоно,
 І казаметять голубінь затону,
 І плещуть крилами, і гомонять,—
 Так у подвір'ї повози шумлять,
 Гостей додому везучи веселих.
 Уже й огні погашено по селах,
 Уже поснули старші — і дітей
 Заколихав піснями соловей
 Та у ставочку квакання жабини.

Сміється їй плаче серце у Марпни:
 Сьогодні ж бо — умерти чи втекти.
 Пани вже сплять — послули наймити —
 І місяць білий путь-дорогу світить...
 А де ж Марко? А може хто

Помітить,

Як викралася з горниці вона
 І плине, наче хмарка весняна,
 Узенькою доріжкою до саду?
 Старий Наум дав не одну пораду
 І розказав дорогу втікачам.
 Ех, лихо тяжке! Втік би він і сам,
 Коли б літа не налягли на плечі,
 Коли б не підгиналися старечі
 Безсилі ноги, — втік би у степи,
 Де тільки сонця золоті стовпи
 Уранді - рано вказують границі.
 Як очерет, хвилює там пшениця,
 Отари наче хмари маячать
 І в небі синім шуляки тремтять,
 Шукаючи кривавої поживи.
 Там люди — люди вольні та

щасливі —

Живуть на лоні ситої землі.
 Усім вона: і звіреві, й бжолі,
 І птахові дає свій щедрий даток.
 Не знати, де кінець, а де початок
 Тих обширів зелених та буїнних!
 Лиш де-не-де, по балках степових,
 Хатки біліють, яліплені із глини.

Там знайдеться й для красної Марини,
 І для її коханого Марка
 Розложистого закуток ярка,
 Де виросте, як маківка в городі,
 Нова хатина — і в ясній господі
 По праці спочиватимуть вони...

Хоч дід Наум тієї сторони
 Не бачив сам... *Хоч за доби тієї*
Ні на землі, ні над, ні під землею
Таких щасливих не було кутків,
Як він собі, сказати б, уроїв,
 Та з уст в уста про них тоді ходили
 Перекази, і всім серця п'янили,
 Як теплий повів милої весни.

Маринно, серце! Що ж тобі за сні
 Ввижаються у далечі шовковії?
 Дітей ти колихатимеш Маркові
 У тому у зеленому степу,—
 І ніч розвеселятиме сліпу
 Погойдування довгої вірвечки...

Від панського будинку недалечко
 Велика стайня. Що за коні там!
 Сусіднім тільки мариться панам
 Таких придбать...

А найбистріша пара —
 Гнідий Султан і Гандзя темнокара.
 Хоч на одну вони не вийшли масть,

Проте за них пан Людвіг все віддасть,
 Що тільки є у нього на подвір'ї:
 Легкі, як тее лебедине пір'я,
 Струнки, неначе мрія різбляра,
 Вони — вечірня її ранішня зоря,
 Як у Тибурдія стоїть в касиді.
 Коли, неначе вилиті із міді,
 Запряжені в легенькій шарабан
 Під ганком стануть, — Пшемисловський пан
 Раніш, ніж сісти, сяк і так любить.
 Добрав для них він щонайкращу зброю,
 А балабончики купив такі
 Сріблисті та нечувано дзвінкі,
 Ще її вистроєні у мажорній гамі,
 Що мов говорять людськими словами,
 (Звичайно — кожен це повинен знать —
 Годиться балабончики чіплять,
 Лише в далеку їдучи дорогу),
 Запевне її фурмана нема ні в кого
 Такого, як Марко, Небабин син.
 Бери її малюй, коли на козлах він
 Сидить, подібний до античних статуй,
 І тонкий бич, в руді його піднятий,
 От-от над кіньми блисне її засвистить.
 Немає її грошей, щоб за них купить
 У Пшемисловського ті коні - змії
 Та машталіра, що один уміє
 Їх чарувати, як Орфейі звірів.
 Карпович, правда, був колись купив
 За пару псів, славетних межі псами

Та *трюх дівчаток* з чорними бровами
 Десь далеченько фурмана - митця.
 Старий уже, смішний собі з лиця,
 Той «мазур», *Парипсович* на прозвання,
 Скликав не раз велике дивування,
 Як тричі поспіль клумбу об'їжджав
 (Та ще й учвал, аж вихор уставав)
 Шестериком — у колію єдину.
 Та диво це й Небабиному сину
 Далося потім добре доказать —
 І то не тричі, а разів із п'ять
 Обкруженяв він давнього газона —
 І спала з Парипсовича корона.
 Не раз, було, Максима коняря
 Ота вечірна її ранішня зоря —
 Султан і Гандзя — призведуть до кари.
 — Тобі б, лайдаче, у степу отари
 Овечі пасти, чи свиней глядіть!—
 Так Пшемисловський пан, було, кричить,
 Коли чого старенький не догляне.
 Дарма вже тут: та я ж... хотів, я пане...--
 Од різки і проситися шкода.
 Але Маркові ще така біда,
 Відколи фурманує, не складалась,
 Уже ж і челядь крадькома шепталась,
 Що чи не *слово* знає він таке.
 Проте життя було йому тяжке —
 Із роду гайдамацького дитина!
 Тепер чорнява дівчина Марина
 Йому стрілою шлях перетяла...

Присмакою до панського стола
 Її подати мався Кутерного.
 А! Вдатися б до чорта чи до бога —
 Однаково — аби лиш не віддять!

Султан і Гандзя птицями летять,
 Хиарки переганяють сріблоткані...
 Кого ж везуть у легкім шарабані
 У тиші опівнічній? Хто бичем
 Їх тне без жалю?

Голос перший

Що, як не втечем,
 Як не втечемо, Марку? Що нам буде?

Голос другий

Марино, серце... Утікали ж люди...
 Аби лише добратись до...

Голос перший

Стривай,

Ти чуєш?

Голос другий

Ластівко, то ж тільки гай
 Шепоче віттям... То млинове коло...

А солов'ї жагучі і спрокволу,
 І в шалі заливаючись буїнім
 Про щось говорять — не докажуть їм...

І коні мчать, і коні ринуть,
 І тіні місячні біжать,

І кожна з Їх дивочно мінить
Гаї, що мурами стоять.

Марко з Мариною гадками,
Гадками юними цвітуть,
І сосни довгими руками
Благословляють Їхню путь.

А вже з-за гаю, з-за діброви
Дзвінкий видзвонює копит:
Панич на дикі їде влови,
І вже чепрак його шовковий
Гризучий проїдає піт.

Вже хриплий голос Кутерного
Кричить: «он, он вони! Лови!..»—
І віє жахом від дороги,
Від придорожньої трави.

Марко почув... Бичем свистючим
Застиглу розтинає ніч,—
Та перед лихом неминучим
Безсило опустився бич.

Гугоче, стугонить погоня,
Далеко відляски ідуть,
І чути, як шалені коні
Бурхливо дишуть і хропуть.

Куди втікати? Що чинити,
Коли, немов боєць від рац,

Густою піною укритий
Упав знеможений Султан?

І наче в сні Марині сниться:
Темніє гай, синіє ніч —
І наліта, мов хижа птиця,
На них розлючений панич.

І наче в сні: Паничу, годі!
— Що! Розмовляти? Бидло! Хам!
Зв'язати шельму!

— Я не злодій!

Уже минається панам!

— Минається? Не злодій, кажеш?
Давно таких дознався прав?
Геї, Кутерного! Чом не в'яжеш?
Сам може різок забажав?

І наче в сні Марині сниться,
Як перед лютим папичем
Маркова блиснула правиця
Широким дідовим ножем.

І в відповідь на рух шалений,
На смільгій, на прекрасний рух
Ударив гучно стріл огнений —
І цілий світ нараз потух.

Марино! Чом ти не втопилась,
Як ще маленькою була?

Навіщо ти, нащо вродилась —
 Присмака панського стола?

Довіку будеш пам'ятати
 Обличчя того, хто любив,
 Хто дужу руку міг підняти
 На панича і на панів.

II

Находив ранок. Слався по долинах
 Тонкий туман. Од співів солов'їних
 Луна сміялася. Широкий став
 Потягувавсь...

Чимало я стрічав
 Людей старих, підстарших ба й зелених,
 Що по трудах, бувало, цілоденних
 Десь на ставу, на плесі, в комишах,
 Як тая чапля, обережний птах,
 Чатують над премудрими вудками.
 Не раз із ними тихими словами
 Перемовлявся я, і полюбив
 Цих диваків—не завжди й диваків—
 І перейняв у них тонку науку,
 Як на живця ловити хижу щуку,
 Як з темного, замуленого дна
 Виводити зеленого лина,
 Як на бабки знаждати пліть сріблисту.
 Не раз, було, Денисові - артисту
 Я задрив: що за спритність у руді!

(До всього є на цій землі митці;
 Денс — той уродився риболовом!).
 Не раз, дощем чи вітром випадковим
 Примушений десь притулку шукать,
 Заходив я в хатину, де пишть
 Півголі діти, а голодна мати
 Їх юшкою береться гамувати,
Бо батько, чуйте рибки наловив...
 Отож чимало я в товаришів
 Мого юнацтва запізнав такого,
 Що і в поважну слід забрать дорогу,
 А не лише в ту ідилічну путь,
 Яку, мабуть, пора мені забуть
 У шумі, в гніві творчости живої...

Старий Мусії з породи був отої
 Що я оце допіру змалював.
 Тож з'атемна він причвалав на став,
 Зігнувшись ще більше, ніж зазвичай.
 Шептав комиш навколо таємничий,
 Угору сонде молоде пліло...
 Уже й нахабна муха на чоло
 Старому сіла, і метелик білий
 Цікаво роздивлявся на поруділий
 Рукав його, — а він собі сидів,
 Чатуючи па'вних окунів,
 Лящів ледачих, ненажеру шуку...
 Та хто ж бо там, схожий на опуку,
 По лузі котиться? Зирнув Мусії —
 І грає усміх на устах ясний:

Онук його, Павлусь... Та чом же в нього
Така в очах висвічує тривога?

— Ой, діду, діду!... там он... у ярку...
Я сам не знаю...

— Ну ж бо, ну, яку
Страховину побачив ти, Павлусю?
— Ой, діду... Певне, мертвий... я боюся...

І дід Мусії простує за внучам
У тихій яр. Сплітаючись гіллям,
Стоять дуби зелені, свіжолисті,
Од квітів злються пахощі струмисті,
Сосновий відалік шепоче бір,—
А на траві вродливий машталір,
Марко лежить. Скривавлене обличчя —
І мертві очі, темні й таємничі,
Не загоряться вже, не заблищать.
Ех, діду! Не тобі ж і дивувать:
Адже твій син умер під канчуками,
Адже ти знав, що кров'ю і сльозами
Твоє життя, життя дітей твоїх
Полите завжди...

Та в очах старих
За дивуванням здогад пробігає,—
І він уже історію читає,
Написану на стоптаній траві,
Де, близько при Марковій голові,—
При голові, що не в одній, напевне,
Збудила муку і кохання ревне,—
Широкій ніж як золото горить,

А трохи далі панський кінь лежить,—
А слід коліс, а згублена підкова
Розказує усе йому без слова.
Старий схилився тихо — і нараз
На вії чистий затремтів алмаз.

ГЛАВА ШОСТА

Ой у полі сосна,
 Під сосною коршма,
 А у тій коршомці
 П'ють два чужоземці.
 Один чужоземець
 Мед-вино кружляє,
 Другий чужоземець
 Дівку підмовляє:
 «Ходім, дівко, з нами,
 З нами козаками,
 Буде тобі лучче,
 Як в рідної мами...

(Пісня)

Високі сосни, вам кладу поклін!
 Хоч, України польової син,
 Я більше звик до дуба, до грабини,
 До тих гаїв, де теплої години
 Лише осика шепчеться ясна;
 Хоч край мого дитячого вікна
 Береза довгі розпускала віти,
 Але навчився я і вас любити,
 Пишнозелені, пишноголосні.
 Ваш гомін десь у світі давнині
 Зродився й виник. Дні і покоління
 Змінялися; старих церков каміння

Сянучим розпадалося піском;
 Хмельниччину та Уманський погром,
 Неначе мох, легенди обростали,
 І хижоокі вершники ушкали
 Навчались продавати шашлики,
 Та й вам не раз від людської руки
 Лиха бувала і жорстока знута,—
 А пісня та, од вітру перечута,
 Із роду в рід незмінена ішла.
 Їй рівне все: криваві ті діла,
 Що з них історія сплелася наша,
 Чи чумака притомленого каша,
 Мисливця непристойний анекдот,
 Чи шепотіння смертних двох істот,
 Що присяглись в любові невмирущій...
 Хай літні ночі йдуть скороминущі,
 Хай осени прощання золоте,—
 Ви, наче море, глухо шумите,
 Байдужі до життя, неначе море.
 Живці стигне каплево прозоре,
 Дрімає проти сонця смолокур,
 У небесах, як довгий, рівний шнур,
 Летять і гаснуть птиці косокрилі,—
 А ви в своєму сонному дозвіллі
 Гойдаєтесь, як щогли кораблів,
 І тільки часом монотонний спів
 Вам дятел монотонний протинає.
 Тож як і в небі блискавка заграє,
 Як грім застогне, злива зашумить,—
 Мелодія соснових верховіть

Лише гучніша, та не інша стане.
 Все на землі відоме вам і знане,
 Високі сосни! Вам кладу поклін!

На пагорбі, між двох ясних долин,
 Де бір до бору сходились краями,
 Стояла коршма.

Давніми часами

Від слова *коршма* віє. Довгий шлях,
 Легка тараня на тяжких возах,
 Воли, що йдуть, гоїдаючись, у парі,—
 І раптом, як оазис у Сахарі,
 Будівля, набік схилена давно...
 Уже й хазяїнка вигляда в вікно,
 І круторогі, вчувши свіжу воду,
 Та сіно, та жадану прохолоду,
 Самі звертають у широкий двір...
 Заходить вечір. Серед теплих зір
 Чумацький шлях біліє добродушно
 І місяць рухається непорушно,—
 А чумаки, вкладаючися спать,
 Про се, про те тихенько гомонять
 У темних *lento*, *maëstoso* і *grave*.
 Та не мину їй лихої тої слави,
 Що коршма поетична набула:
 Це ж тут вершив брудні свої діла
 Куркуль, «свії братчик», чаркою міцною
 Отруйно-тютюнового настою
 Купуючи нещасних бідаків,
 Тут економ медок солодкий цпв,

Попрацювавши канчуком на ниві;
 Це тут колись конфедерати мстиві
 Знущались, як уміли, з шинкаря
 (Пекучими рядками з «Кобзаря»
 Повіяло в тісній моїй кімнаті):
 Це тут злидар, що лату мав на латі,
 Корівчину останню пропивав...
 Ох, як же добре, що навік пропав
 Той постичний затишок коршемний,
 Що розвалився мур тяжкий і темний
 «Стрункого й гармонійного» ладу...
 Та далі річ, братове, поведу,
 Під давню стилізуючи поему...
 Чи с'як, чи так, а ми до коршми йдемо,
 Якій одю присвячено главу.
 Ступили в двір, де скошену траву
 Жують поважно коні на припоні —
 І заглядаєм у шибки, червоні
 Від полум'я в задимленій печі.
 Кому ж би то поквапно, уночі
 Яєшню з салом прямила Настуся,
 Шинкарка молодая?

Чорновусі,
 Ставні до неї гості прибули.
 Їх прудконогі коні, не воли
 Завезли до коршомки Борової.
 Один сидить, підпершися рукою,
 Замислився. Мідного меду жбан
 Поставлений для нього. То Мар'ян
 Медницький, читачеві вже знайомий.

На чолі від задуми та з утоми
 Глибока зморшка тінню залягла.
 А другий, що сидить кінець стола
 Та й цмулить пінну, наче ледь в барило,—
 Ольшевський Кароль чи козак *Кирило*,
 Як сам себе він любить називать.
 Це — побратими. Їх не розілять
 Водою, як говориться в прислів'ї.
 Мов дуб до дуба нахиля верхів'я,
 Мов чайки дві на морі, серед хвиль...
 Ну, словом, дружби старовинний стиль
 Шибайголів еднає в п'ятиці,
 В пригодах дивних. Битися—так битися,
 Сміятися — щоб аж шибки гули,
 А як на коні спасти — щоб орли
 Не перегнали у швидкому леті!

Одвідач був у коршмі ще ж і третій —
 Старенький карбівничий Никодим.
 Мар'ян любив заходити із ним
 В розмови довгі. Звікувавши в лісі,
 І Никодим як сосна та розрісся,
 Бо й руки мав подібні до гілок,
 І носа, що стирчав немов сучок
 Серед волосся, схожого до моху.
 Смачний медок сьорбаючи потроху
 (Мединський Никодима частував),
 Він дуже розволікло повідав
 Ту новину, що кілька днів ходила
 Серед людей, і всякі в них будила

Пересуди, — а ще була нова.
 Як виростає баба снігова
 Із грудочки, з під ніжних рук дитини, —
 Так імена смуглявої Марини
 Та машталіра гордого, Марка,
 Від язика йдучи до язика,
 У казку дивовижну виростали.
 Уже такого люди приплітали,
 Що навіть чудно слухати ушам.

На власні очі карбівничий сам
 Марину бачив, як ходив до двору
 По розкази. Людському поговору
 Не вірив би — не вірити шкода!
 Заплакана, сувора та бліда,
 Вона в вікно дивилася з кімнати.
 Хотів її про дещо розпитати,
 Та де вже там! Одно, що гайдуки,
 А друге — так плескали язики,
 Та так воно було і справді, мабуть, —
 Нічим її не зрушити, не звабить,
 Мовчить усе, немов її уста
 Навік замкнула темна німота...
 А й справді, що сердешній говорити?
 Яке життя? Марко її убитий
 У неї на очах, а разом з ним
 І з щастям попрощалась молодим.

«А пан, питаєте? Отут то диво!
 Прийшла й йому година нещаслива!

Який здоровий, повновидий був,—
 Еге! Одначе, як ото почув
 Про втікачів... Коли та вся тривога
 Сподіялась, і Генріх син до нього
 Ввійшов у той, мовляли, *ґабінет*
 Між ними щось зайшло недобре... Ет,
 Я іншим би ніколи не признався,
 А вам скажу: у батька й син удався,
 Так само ласний він до хвартушків...
 Старий щось догадав — позеленів
 Зо злости — та й упав серед кімнати...
 Говорять люди — певно вже й не встати,
 А втім — господня воля над усім...
 Казав оце мені коняр-Максим
 (Мій приятель, ми з ним парубкували),
 Що тричі вже до міста послали
 По лікаря, по ксьондза раз чи два...
 Такеє то... Одна в нас голова,
 Хоч би ми як несли її високо...
 Пожив собі наш пан — пожив, нівроку,
 Поласував»...

— А Генріх як, панпч?

Що чути з ним?

— Свол у того річ,

Бо молоде про інше, бачте, дбає.

Аніж старе.

— А він не потерпає,

Що той випадок... з тим Марком...

— Хе-хе,

То бідареві з того щось лихе

Могло б іскластись... А йому...

Та що там!

Ви знаєте від мене краще: злотов
 Усе, що хоче, в світі притрусить,
 І вже не видно... Сказано: блищить...
 Ну, знов же її те написано в законі,
 Що хто кого убив при обороні,
 Тому, мовляли, і вини нема...
 Та чи ж мені навчати вас ума?
 Коли ж цікаво вам ще дещо знати,
 То я скажу... (тривайте... Вийде з хати
 Настуся...) Гм!.. Марину, бачте, він
 Так уподобав (хоч уже Марин
 Чимало тих іскоштував), що хоче
 Тим часом одіслати у Дівоче,
 (Таке у них далеке є сільце).
 Немов за кару має бути це,
 А дейкають: втікала од старого,
 Та не втече, мабуть, од молодого,
 Болгась пана, бійся її панича...
 На лови до Дівочого вчаща
 Він рік-у-рік... Та годі... Й так багато
 Я тут наплів... Пора уже чвалати —
 Іще стару дубину обійду...
 Я знаю, що ускочив би в біду,
 Як би з ким іншим так розперезався...
 Спасибі ж вам... чи то я підтоптався,
 Чи цей медок такий то вже міцний...
 Спасибі вам... От ніби й не п'яний,
 А ноги тее... ноги щось не тее...

Пішов старий.

— Загну через неї, —
 Мар'ян об стіл ударив кулаком —
 А те вчиню, що аж земля кругом
 Здригнеться з дива!.. От тобі й Марати,
 Магнати кляті!

— Стережися, брате,
 Задумав єсь ризиковиту річ.
 — Ех, мій Каролію! Де та славна Січ,
 Де лицарство? Таке тепер у серці
 Буле в мене, що лише на герці
 Те б виказав...

— Стривай но... Може й так...
 Нехай Кирило я не звусь козак:
 Коли ти зробиш той шаленій
 вчинок,
 То матимеш на втіху поєдинок:
 Не подарує ж Генріх...

— Той тюхтії?
 Він до дівчат одважній, а двобій
 Річ не його... От не Мединський
 буду —

Скоріш мене потягне він до суду.
 — Ну, а до суду, — це вже зовсім... пхе.
 — А, хай усе збирається лихе
 Мені на голову з чортами всіми,
 Аби лиш я вповав на побратима...
 — В дім певен будь.

—... Ні блискавка, ні грім
 Не перешкодять замірам моїм!

Така велася таємничая змова
У коршмі Боровій. А ніч соснова
Шуміла тихо, як далекий дзвін.

Високі сосны, вам кладу поклін!

ГЛАВА СЬОМА

*І широку долину,
І високу мотилу,
І вечірню годину,
І що снилось, говорилося —
Не забуду я.*

Шевченко

I

Гсіі, облітає яблуневнй двіт!
Шкода, Марино, перебулих літ!
Приснилися, проснилися... і зникли...
І чорний жах на тебе гострить ікли,
У паничівськнй вдягнися жуван...
Ще ж не в могилі Пшемисловськнй пан,
Ще світять очі в нього, як жарини, —
А вже постава ніжної Марини,
Його синкові серце опекала...
Що правда, тінню перед ним лягла
Та темна ніч, той вистріл із пістоля, —
Ет, менше з тим! Така Маркові доля
Судилась, бачиться... А й те сказать:
Як! Хлоп насмів не то що утікать,
А проти пана, проти пана стати!
Забулись Робесп'єри і Марати,

Розмови у пивниці запальні
 (Додати треба: раз-у-раз п'яні),
 Розвіялась і світова скорбота —
 І Генріх навстіж одчинив ворота
 Червоній хвилі пристрасних бажань...
 Марино! Згадувати перестань
 І заглядать не важся у прийдешнє.
 Ще ж недавно пелюстки з черешні
 Тобі стелили і Маркові путь, —
 Тепер вони... тепер вони гниють,
 А твоїй Марко... Та як же, як забути
 І тиху мову — шестітіння руги,
 І погляд той, ту пісню молоду,
 І смілі рухи, і струнку ходу,
 І першу зустріч, і слова останні!

А вже тобі, включаючись мов панні,
 Глузлившій Кутерного підкида:
 «Чи то біда? Таж ти ще молода!
 Зумій лиш паничеві догодити —
 І раювати будеш, а не жити.
 За ким ти тужиш? Машталір? Ха-ха!
 А чи боїшся, може, ти гріха?
 Де він, той гріх? А в тім, ясновельможна,
 Ти з того тіста зроблена, що її кожна,
 І церемонії довгих не чекай,
 Не сподівайся. Скажуть — ну, і краї.
 Лягай, мовляв, чи з волі чи з неволі.
 Еге! Спіймали перепілку в полі —
 У торбу її квіт. Це дуже проста річ.

Та й те подумай, що тебе *панч*
 Наш уподобав. Він же може з двісті
 За тебе кращих перебрав у місті,
 Ну, і в селі, сказати, не минав,
 Котора гладша та з лица біліша...
 А ти — ти навіть мишеня, не миша.
 Шануйся, дівко! Ей, повір мені!
 Ну, ще поплачеш три, чотири дні.
 Та й догадаєш... Ге! Даремна праця
 І говорити з нею... Якже! Цяця!
 Царівна! Королівна! Не підходь!
 Створив же нащось на землі господь
 Дурних дівок та комарів кусливих!» —

І він одходить, — а речей злостивих
 У грудях залишається жало.

Один лиш раз повіло тепло
 Марині бідній в серце заміле:
 Хоч пильно гайдуки її гляділи,
 Аж, видавалось, просвітку нема,
 Проте зумів до неї крадькома
 Заглянути, щоб разом пожуриться,
 Знавець на куховарстві й пиятиді,
 Оповідач невтомний, дід Наум.
 Хоч повен сам тяжких, пекучих дум,
 Хоч і забувши приказки жартливі,
 Знайшов слова він тихі, голубливі,
 Яких ніколи, думалось, не знав.
 Не тямилз Марина, що казав
 Їй сивий кухар, — тільки пригадала

Літа свої, коли росла-зростала,
 І невисокий материн поріг,
 І хрещика, і подруг молодих,
 І все, що снилось, чулось і забулось...
 Заплакала — і стиха усміхнулась.

Так серед степу, пізно восени,
 Коли холодний лід з височини,
 Жорстокий дощ, дрібний, колючий, косий, —
 Мале дитя, задріпане та босе,
 До матері притулиться лицем,
 Її серце розриваючи плачем —
 Судилось вік обом їм старцювати! —
 Мале своє візьме на руки мати
 І шепче, шепче — і немов ясне
 Прогляне сонце крізь тягучі хмари...
 А що в словах? Які б, здавалось, чари?
 У них же навіть змісту не добрать!
 Що в голосі, де жалощі бринять?
 Що в дотику легкому рук ласкавих?

Так вітерець перебіжить по травах,
 Остудить їх, провіє, колихне, —
 І підіймається зело буїне,
 І бачить враз: у небі спопелілим
 Жадана хмара гостем темнокрилим,
 Дедалі виростаючи, пливе,
 Життя несе усьому, що живе.

II

Щасливий майстер, що з тяжкої брли
 Прекрасну постать висікає вміло
 На радість людям. Біла і німа
 Спить за вікном незаїмана зима,
 Дими рожеві стигнуть в небі синім, —
 А він, ясним осяяний терпінням,
 Чарує камінь подихом весни.
 Щасливий! Людські дочки і сини
 Крізь твір його із мармуру тяжкого
 Побачать нескінченну ту дорогу,
 Що в заповідані веде краї,
 Де сном тяжким одснилися бої,
 Сади покрили землю. Тихі води
 Оповивають городі її горбоди,
 І легка праця дужої руки
 Лани розвеселяє її квітники...
 Щасливий майстер, що бадьорим рухом
 Серця сповняє кволим, слабодухим
 І в юний порив з'єднує старих.
 Щасливий майстер!

О, коли б я міг,
 Сумні свої малюючи картини,
 Оте лице заплакане Марини,
 Оті ганебні, давні ті часи,
 У відповідь юнацькі голоси
 Почути, як признання її нагороду!

Марина, переживши ту пригоду,
 Де піч ясна змінилась чорним днем,

Де милій з окривавленим лицем
Упав між придорожню муравину,
На іншу обернулася Марину.

Дитячий світ — немов барвінку цвіт,
Що вигляда несміливо за пліт
Своїми ясновісними очима.

А далі що? Холодними її тяжкими
Сльозами обважніло злото вій.
Ні провітку, ні одсвіту надії,
Ані луни на голос у пустелі.
Не раз, перебивавши невеселі
Разки думок, пригадує вона:
Був теплий день, світилася весна:
Розбіглися ягнята по долині,
Вівчар заграв у дудку...

Що ж Марині

Приснилося, привидилось тоді?
В її душі, як у ясній воді.
Гурти людей одбились невідомих
У пишних по наївному хоробах,
Де під димбал бречання та скрипок
Вони водили радісний танок.
Щось від казок, од діла перечутих,
Було в тих людях, золотом обутих,
Повитих у едаб, у красній шовк...

Враз хмарка надійшла. Вівчар замовк.
Холодний вітерець війнув із яру.
Прокинувшись від чудного чару,

Марина пісні тихо завела,
 Що хтось завіз до їхнього села
 Та й кинув, щоб росла і виростала.
 Не думала Марина, що співала
 І як співала — мусіла співать.

О пісне! Де тих слів мені добрать,
 Які б тебе були, святої, гідні?
 Ти — плескіт рік, ти — переливи мідні,
 Ти — шемрання смутного комиша...
 Від Гоголя, Шевченка й Куліша
 До малороса, що горілку й сало
 Вважає за прикмети ідеалу,
 Хто тільки не складав тобі похвал?
 Проте і досі твоїй жагучій пах
 Серця мідною тугою сповняє,
 І рве, й зове, і далеч відкриває.

Прийми ж і мій, укохана, поклін!
 Хоч і лукавий, і ледачий син,
 Не раз проте, зблудивши манівцями,
 Холодними, безодніми ночами
 В тобі рятунку й пільги я шукав
 І чоло наболіле притуляв
 До теплої, до рідної долоні.
 Спасибі ж, нене: На твоєму лоні
 Я хтів би і навіки опочить!

Марина, світлу переживши мить,
 Одно могла: тихенько заспівати.

Проте ще довго пишні ті палати
 І вільні люди в вільному танку
 Уяву збуджували сторожку.
 Був сон — не сон, — тяжкий прочинок буде,
 Коли і справді поміж вольні люди
 Невольною Марина попаде ..

III

По полю піч, по полю тінь іде,
 По полю бродять тихі перегуки;
 Смутні дерева простягають руки
 І скаржаться... кому? Ніхто не зна,
 Ніхто не скаже. Темна і грізна
 Іще мовчить, не грає громовиця,
 Та вже вона, зігнувшись, таїться
 За чорним бором. Блискавка — і тьма.
 Далекий грім — і тиша знов німа.
 Зірвавсь вихор, прошумів шалено,
 Неначе вершник, що летить, стремено
 Згубивши у нерівному бою,
 А з ним і славу стративши свою,
 І дав коневі вірному на волю
 Нести себе по зляканому полю,
 Рятуючись від наглої біди.
 Тяжких дерев стривожені ряди
 Загомоніли раптом, затремтіли,
 І довгі трави стебла похилили,
 І покотилася недобра вість,
 І змовкло все. Якась понура злість
 Замкнула небо й налягла на поле,

І наче в світі не було ніколи
 Ні променю, ні сміху, ні тепла.

Такої саме ночі до села
 Дівочого Марина над'їздила.
 Від болю й жаху стерпла, зацімила,
 На статую зійшовши кам'яну,
 Вона сьогодні ніби то зо сну
 Прокинулась, та радості немає
 У прокиді. Як хмара та, лякає
 Її прийдешність; як сувора ніч,
 Куди лиш глянь, страшний стоїть навич—
 Не утекти, не вирватись, не крикнуть.
 Отак би тихо розлившись, зникнуть,
 Розвіятися, наче синій дим...

Зненацька голос подає Максим,
 Коняр похилій, що його послали
 Одвезти дівчину:

— Еге! Кажали,
 Кажали люди, що немов би те...
 Минеться лихо... А воно пусте,
 Пуста розмова. От хоч би з тобою,
 Хоч би, кажу, з тобою...

— Що — зо мною?

(Озвалася Марина — і чудний
 Її голос власний здався). По моїї
 Ніхто уже і не заплаче долі.
 Втекла вона, як вітер той у полі...
 Що з того, що літами молода

Та що вродлива? З того ж і біда
 Зчинилася! Оце тепер я, діду,
 В Дівоче теє, в те прокляте їду,
 А й плакала б, та сліз уже нема.
 Загину? Хай! Тепер мені дарма,
 Тепер уже хоч жити, хоч не жити...
 А вчора бачила: маленькі діти
 Гулялися на вигоні... Малі,
 Що тільки но їх видно від землі,
 Замурзані та голі, жаль дивиться, —
 А кожне ж то сміється, веселиться,
 Радіє, скаче, ніби те ягня.
 Я й здумала: невже ж то все бридня,
 Про що нам потаї говорили люди?
 Невже й у них, у діток дух не буде,
 Як виростуть, щасливих, вільних днів?
 Нащо ж, нащо і хто їх научив
 Сміятися, надіятись, дивитись
 На красний світ — і світом веселитись?
 На те, щоб потім... щоб очидям тим —
 Зеленим, карим, сірим, голубим —
 Недолю, ніч, неволю показати?
 Щоб красний світ зійшов на світ проклятий?
 Чи де не глум?..—

І враз її слова
 Якійсь тривожний шум перебива, —
 Не дощ, не грім... щось дивне, щось знайоме,
 А разом таємниче й невідоме,
 Як власний вид, отбитий у воді...
 Стук копитів... Так, як *тоді, тоді!*

Стук копитів! — і завмира Марина,
І ціпеніє... Аж гуде долина,
Здригається... Здригнувся і Максим,
І дивиться: вже кіньська перед ним
Оскалена хропе і пінить морда,
І людська постать, смілива та горда
(Додам для об'єктивності: п'яна)
Із гущави нічної вирина,
Схиляється зненацька до Марини,
Обіруч ловить — і мов сокіл, рине
Із нею вдвох, аж закурився дим...
Не встиг і крикнути косяр Максим.

ГЛАВА ВОСЬМА

*Ой стала хмара та наступати,
 Став дощ накрапати,
 Ой там збиралась бідна юлота
 До коршми гулять.*

(Пісня)

I

Гаями ходить передлітній шум.

Оповідач невтомний, дід Наум,
 Знаведь на куховарстві й пиятиці,
 Іде самотно. Та намарне птиці
 Зайти в розмову хочуть із старим,
 Свистінням розливаючись гучним
 І круглими, цікавими очима —
 Як діти дикунів на пілігрима —
 На нього визируючи з гілля.
 Йому здається, що німа земля,
 Що сонде зупинилося, що води
 Не дишуть. Тінь кривавої пригоди
 Злягла на все — і зморшку провела
 Найглибшу серед темного чола,
 Де стільки зморшок впорало горе.
 Звір від мисливця забігає в нори,

Злітає в небо пташка від стрільця,
 Смертельного вжахнувшись кінця,
 Зникає риба срібною стрілою,
 Як на затон примарою хисткою
 Рибалки відзеркалення впаде —
 Але від думки де сховатись, де,
 Від думки, що пече, тяжить і тисне?
 Сміється день, та сміх його зловісний,
 Співає ніч, але страшний той спів...
 Що ж дід Наум? Звичайно, він зробив,
 Єдине, що давалося зробити:
 Пішов до коршми Борової — пити,
 Залити серце, очі засліпить...
 Он-он уже і коршма майорить,
 Крізь віти проступаючи лапаті...
 Ще ближче... Увійшов...

— Здорові в хаті!

— Дай боже й вам!

Якраз біля стола

Компанія зібралася мала
 Із тих, мовляв, що днюють і почують.
 То не пани, що пишно бенкетують
 І розсипають серед моря тьми
 Естетику, замішену слізми
 (Звичайно не своїми, а людськими);
 То не поети, що шукають рими
 На піннім дні облудного вина;
 Не парубодтва то юрба буйна,
 Обвита й змита молодости хмелем,
 Не хлібороб, що з приспівом веселим

Обжинки чи зажинки відбува...
 Ех, пі! Он виступає голова
 Крізь пасмуги застояного диму:
 Гаврило це. Хоч він ніколи Риму
 Не бачив, як ніхто з його дідів,
 Та призвище хтось жартома пустив
 (Хто ж, як не пан? Від них усе береться!)
 І *Папаримський* наш Гаврило зветься
 По книгах навіть, а не то що так.
 Меткий скрипаль, досвідченній пняк,
 По весіллях якусь там копійчину
 Під вільну заробляє він годину.
 Щоб зараз же... ну, та відомо всім,
 Що з заробітком робиться таким.

На весіллях таких ми не бували,
 Читачу мій, де бубон та цимбали
 Дзвінке для скрипки становили тло,
 Де море розтанцьоване гуло,
 Де парубочі розтинались крики
 Під брязк і гук троїстої музики,
 Де бачив раб хвилевий вільний світ,
 Щоб завтра знову свій солоний піт
 На землю панську лити, як і вчора...
 Гостям — горілка, молодим — комора,
 А з того й того жарти повстають
 І співанки, що соромом печуть
 Засмаглі щоки юної *княгині*.
 Про вишеньку, що зацвіла в долині,
 Черешеньку, що добре прийнялась,

Про дівчину, що добра удалась ¹,
 Як та калина-ягідонька в літі,
 І в житті, у червонім оксамиті
 Зловити примудрилася бобра, ²
 Коли прийшла усвячена пора, —
 Такі прадавні співанки чував я
 За днів олжі, цасильства та безправ'я,
 В які — гайі, гайі! — минув мій юний вік.
 Тож Папаримського зухвалний сміх
 У бризках, закрутах, фіоритурах
 Сп'янілих тверезив, п'янив похмурих,
 Вриваючись у вихор тих пісень...
 А потім — наставав суворий день,
 Та хора жінка, та цівголі діти,
 Що рима традиційна — «де вас діти»,
 Як найвірніше пасувала їм.
 Не диво, що по прокиді таким
 Гаврило у похмільнім неспокої
 Стежками мандрував до Борової,
 Зігнувшись, як злодій, що втіка,
 Хоч і не ловлять. Іноді шока
 Підв'язана бувала у Гаврила:
 То доказ, що чиясь козацька сила,
 Весільним розігрівшись вином,

¹ Вишня, черешня — символ «дівоцтва». «Добра удалась» — зберегла дівоцтво, «доносила вінок». Княгиня — титул молодої. (Авт.).

² Із весільної пісні, напоєної еротичним повієм. (Авт.).

Крушила все, що бачила кругом,
У гніві не минаючи й артиста.

Бувало, що й *капелія* троїста
У міжусобний западала шах:
Дзвеніли струни й приструнки димбал,
За бойове уживаних начиння,
Вив глухо бубон, і в його гудіння
Вривався скрипки вереск запальний...
Звичайно по баталії такій
Всі три музики сходилися вранці
У діда Проня, що й пошить сап'янді,
І скриню змайструвати, і замка
Полагодить — на все його рука
Була придатна. Незвичайним хистом
Одзначений, був енциклопедистом
Дід Пронь у всіх селянських ремествах.
(Читачу! Не сніткнись на цих рядках!)
Отож він брав скалічені димбали,
Побиту скрипку — і творив дива:
Музики, звісно, мирову складали,
І скрипка знов співала, як жива
На тлі димбал та бубна голосного.

Якраз от після випадку такого
Гаврило день сьогодні святкував.
З ним поруч люльку вірною смоктав
Кіндрат, що Абрамович-пан ніколи
Без нього не рушав у гаї чи в поле
По звіря: на ловедтві, сучий син,
(Пан говорив) найкраще знався він

У всій країні, як не в ділім світі.
 Звірині тропи, кручені та виті,
 Він по снігу й чорнóтропу читав
 Нехибно, — а як вовчу підвивав
 Сім'ю голодну, здатися могло вам,
 Що й сам він вовк, якого хижим ловам
 Природа-мати вивчила сама.
 Тому нічого дивного нема,
 Що Абрамович, звавши сучим сином,
 Поїв його шампаном та венгжином,
 А щоб не міг він справу занедбать
 (Хай вільнодумці судять і кричать, —
 Байдужел!) наказав йому жениться.
 Поплакала Катруся яснолиця,
 Кіндрат пнячив аж чотири дні, —
 Ну, й годі. Сентименти там смішні,
 Де йдеться про поважне полювання.

Тепер Кіндрат до вечора від рання
 Привчає гончих, вижлів уклада
 Чи таїну звіриного сліда
 Розгадує, чи дубельтів посатих
 Стріляє з паном. — У червоних шатах
 Лягає сонце в постіль золоту, —
 Яку ж Кіндрат бере собі мету,
 Куди простує? Запитання марні!
 Усім своє: кому — меду литарні,
 Кому — сивуха, а кінець один.
 Шукайте в романтичності причин
 Чи десь інакше — ваша в тім охота.

Вернувши з бекасиного болота,
 Кіндрат засів край темного стола,
 Замовив кухоль, другий — і пішла
 Оповідань мисливських плетениця,
 Аж мимохить роззявився у Гриця
 Пилицюка по самі вуха рот.

Пан Мар'ян, український патріот
 І польський також (є такі й донині)
 Любив, як Гриць у пісні старовинній
 Виводив чистий переливний шовк.
 Було їй таке, що якось Гриць замовк,
 Не хотів співати, а якраз Мединський
 В екстаз потрапив суто-український:
 «Співай!» — кричить — «козацької
 співай!»

Відро поставлю! Дві відрі! Нехай
 Славетна Січ круг мене завирує!»
 А Гриць неначе того і не чує,
 Примружив очі, руки склав, мовчить...
 «Примхлива бестія!» — Тепер скажіть:
 Чи дивина, що пан Мар'ян мов порох,
 Мов блискавка у темрявих просторах,
 Мов смолоскип гарячий спалахнув?
 Ну, раз чи два ударив... стрепенув
 За барки Гриця... ну, порвав святицу...
 Що ж! Абрамович під таку хвилину
 З пістоля міг би... А Мединський — ні,
 Не із таких! — Минуло зо три дні,
 Він з Грицем стрівся — усміхнувся навіть.

Отож Кіндратко теревені править
 (Кіндратком віч либонь уже й умре)
 Про ведмедів, що куля не бере,
 Про сто вовків, що сані обстунили,
 Про куріп'ят, що по степу водили
 Мисливця, доки смерть собі знайшов,
 Про знахаря, що її зупиняти кров,
 І страх у слабодухих *вилити*,
 І рушниці *несхідні* замовляти ¹
 Був над усіх прославлений мастак.
 Скрипаль Гаврило, спершись на
 кулак,
 Немов дрімає; Гриць, як та дитина,
 Що вилізла до баби на коліна
 І казку ловить, чуту сто разів,
 Але страшну її цікаву, як уперше,
 В мисливці погляд синій утопив
 І слухає, від подиву завмерши:
 Ну, й кум Кіндратко! Ну й бувалий кум!

А в гаї ходить передлітній шум,
 Березам білим коси розлітає,
 Черкає небо, хмари підганяє
 І вогко віє свіжими крильми
 Над бідними, над сірими людьми,
 Яким нема ні сну, ні одвологи,

¹ Несхідня рушниця — така, що з нею ніби б то не можна зійти звірину чи птаха (закрастись до дичини), отже і вполювати. (Авт.).

Яких до коршми всі ведуть дорогч...
Сміється шум, та сміх його гіркий.

Наумові зраділи всі: новий
У коршмі гість — до чарки привід новий.
Одначе дід, охочий до розмови,
Мовчить та п'є, та курить, та сопе...
Звичайно, додивилось би й сліпе,
Глухе б почуло, що якийсь неспокій
У голові кружляє одинокій,
Як чорний коршак по степу німім...
Проте ніхто об випадку страшнім
Не зводив речі, хоч усі збагнули,
Чому сумний, як темна ніч, прибулий,
Яка печаль заціпила уста:
Нещасного нещасний не пита,
Чи боляче, — болить йому й самому!
Та нащо сліз розтрушувать солому,
Як у грудях страждає міцне зерно?

Ех, друзі, друзі! Перейшло давно
Усе, що тут, на білому папері,
Як видиво в склянні, туманні двері
Неясно проступає... Перейшов
Наумів гнів; Маринина любов
Умерла з нею; на землі похмурій
Погрозно ринуть блискотливі бурі,
Нові жита буляють на землі...
Жалі!.. Забуто сльози і жалі
В день руйнування, сили, будування,

І може пісня дя гірка — остання
 З гірких пісень. Та не м'якшить серця,
 Ні! Кликати до жданого кінця,
 До радості, до творчості дзвінкої,
 До маєва багряних корогов —
 Мета весела повісти сумної,
 Цвіт, що росте, де пролилася кров.

Співай тужніше, Грицю кучерявий!
 ...Упали стіни. Розлилися трави
 Навколо... Чайка плаче в даліні..
 Хтось їде на нестримному коні..
 Хтось виглядає в золоту кватирку...—

Шинкарка Настя стала при одвірку
 І чудно усміхається. Кіндрат,
 Як в'язень, що припав до ржавих ґрат
 І лише — аж не лише від жадоби, —
 Вогнем горить. Дениско крутолобий,
 Шинкарчин син, збиточник і пустун,
 З волоссям, ніби памолодь уруп
 Буйним та кучерявим, нерухомо
 Став під вікном і слухає знайому
 І невідому пісню. А скрипаль
 Гаврило то тяжкий, безмежний жаль,
 То радість незмірянну ловить ухом.
 Геї, Грицю! Більше сили слабодухим,
 Життя — оспалим, стомленим — надії!
 Високій скарб у вбогі груди сії!
 Нехай у діда п'яного, Наума

Його зловісна, чорнокрила дума,
 Що хилиться від неї голова,
 Зросте, злетить, як туча громова,
 І вдарить... ех! Мовчи, мовчи, прокляте
 Старече серце!

Відлетів крилатий
 Останній звук. Знов коршма, знов стіна,
 Та мокрий стіл, та синява чадна
 Застояного диму. Знов сивуха,
 Та образів шалена завирюха,
 Та крики, та веселощів одчай...
 — Гаврилку! Що вже там! Ану, заграй!
 Весело! Я, брате... Я... Їй-богу,
 Я, братіку...

І з-під смичка буїного
 Дрібні дрібушки плавом поплили...

І от крізь дим:

Розставлено столи
 Весільні. Гомін, крики, перегуки.
 Дружки співають, взявшись за руки,
 Круг пишного, оздобного *ільця*.
 Горять свічки — і юного лиця
 У світлі мерехтливим не пізнати.
 Марино, біденька! Твоя ж це мати —
 Іще струнка, вродлива, молода...
 Так, так... Хвиляста, радісна хода
 І голос — наче туга солов'їна...
 Ні, ні, стривайте... Це ж сама Марина,
 Вона, вона... Чи можна не пізнати?

Глибокі очі як вогні горять,
 Уста сміються тепло й соромливо...
 А поруч... Що це? — Диво чи не диво,¹
 Дружки сивають... — Диво над дива!
 Маркова виступає голова
 У синім, у тремтливім колиханні.
 Сіяє вид, як сонце на світанні,
 Кругом *болри* — як зірки ясні,
 Що меркнуть у ранковому вогні...
 І враз — жорстока, лиховісна зміна:
 Поблідла, затуманилась Марина,

Музики змовкли, увірвалась річ...
 Ох, не Марко Небаба, ні! Панич
 Захланноокій, у кривавім строї
 На горі й страх простяг до молодої
 Жагучі руки, білі та брудні...

.
 Шпикарка наливає. При вікні
 Озвалась сосна. Гриць повів рукою
 По довгим усі, з дивною пихою
 На всіх поглянув, і скрипаль кладе
 На підвіконня скрипку (ще гуде,
 Іще дзвенить у ній остання нота) —
 І Гриць завів тієї, як голота
 Провчила в коршмі дуку багача...
 Співає гордо, ніби тне з плеча,

¹ «Диво чи не диво, пішли дівки на війну...» — Пісня.

(Лет.).

Гаврило підхопив, Наум підиплий
 Теж тягне, і аж вікна затремтіли
 Од пісні, що злила високий гнів
 На дук, на підпанків і на панів
 З надією, з веселим хизуванням.

Де ж, де той час, що багачам останнім
 Останню кару принесе? Коли
 Повстануть, як розгойдані ваги,
 Ці Гриді, ці Гаврили, ці Науми?
 Чи де лише облудні, п'яні думи,
 Тінь диму з люльки, відстуки чарок?

Ні! Вже залізного Шевченка крок
 От-от серед пустелі залунає,
 Вже там і там огонь досвітній сяє,
 Проміння розливаючи біде,
 І скоро... ні, не скоро, та прийде
 На землю правда в одязі повстання,
 І кривдники простягнуть у благанні
 Жорстокі руки, білі та брудні.

II

Настала ніч по легкошумнім дні.
 Здалека лує крик перепелиний,
 Тонкий туман виповнює долини,
 Знайомі звуки робляться чужі.
 Спи, Генріху! Навколо сторожі
 Б'ють у залізні, голосні кленача;

Спокійна, мудра тиша розіслала
 Убрус широкий на твоїх ланах,
 Садах, оборах... Сумніви і страх
 Покинь. Навіщо? — Батько умирає,
 Та що по тім? Безсмертних не буває
 На цьому світі. Ти ж усе зробив:
 Ти ксьондза кликав, кликав лікарів...
 Тепер лиш ксьондз, видимо, і потрібний...
 Спи, Генріху. Зідхає місяць срібний,
 Зірки — мов сльози з-під едвабних вій...
 Маріна залишилася в твоїй
 Обладі. У Дівочому побуде,
 Допоки мелють-перемелють люди,
 А там... Ні! Геть спокуси навісні!
 Таж батько твоїй сливе уже в труні...
 Ще буде час... Твоїй батько *умирає*.
 І тихий жаль запізнено стискає
 І душить горло.. Батько...

... Голубінь

Ранкова... Б'є об землю гордїй кїнь...
 Навколо хвилі котяться зелені...
 Він на сідлі, біля татуса — Геньо
 Маленький... Він притисся, він мовчить...
 І страшно, й любо... Цить, хлопчино, цить!
 Ти вже їздець, ти вершник, не дитина!
 А батько ніжно притуляє сина
 До себе... — «Тату!» — «Що, моє мале?»
 — «Як весело!» — Ах, та мамуся шле
 Якись перестороги. Звісно, жінка...
 Кїнь лине в далеч. Весело і дзвінко

Гудуть його округлі копити.
 Дерев'я... Цвинтар... Схилені хрести...
 Втікає хтось... Так, то Марко й Марина,
 Вони, прокляті! Стугонить долина, —
 Тах, тах, тах, тах... Це сон! Страшна
 мана!

Це серце б'ється!

Пам'ять почина

Снувати знову плетево безкрає:
 Дрімота легко її свіжо налягає
 На груди...

— Хто там? Хто там перебіг
 У темряві? А! Хто лицем приліг
 До підвіконня? Хто там? —

Тихо знову.

Заткали зорі далечінь шовкову.
 В клепаці б'ють невтомні сторожі...
 Спи, Генріху!..

Сіляють на межі

Краплисті роси. На озера лине
 В височині дзвінкий табун качиний,
 Охриплий з безуму кричить деркач.
 Неначе сірний, подовгастий м'яч
 Перекотився заєць. Скільки щастя
 В цій мареві, в цій далечі сріблястій,
 В зідханні трав і в шепотінні нив!
 А скільки муки, болю та жалів
 Ховається під ясністю дзвінкою!..

У панський двір з лихою новиною
 Прибув Максим, — а в панському дворі
 Стоять гуртами й діти, й старі,
 І що вже там за мова про Марину
 Украдену, як під нічну годину
 Пригола сталась дивна і страшна:
 В постелі білій, навпроти вікна
 Одчиненого наніч, як звичайно,
 Лежить панич. Вологу життєдайну
 Йому даремне ранок навіва:
 Застигли очі, звисла голова,
 І промінь, залетівши до кімнати,
 Кладе рубін на горло перетяте.

Іще ж не вся то повинна була:
 Тиєї ночі велетня орла,
 Що скнів на Пшемисловського майдані,
 Хтось випустив. Куди він у тумані
 Досвітньому полинув, чи знайшов
 Собі високий, недоступний схов, —
 Ніхто не знає. Та казав Кіндратко,
 Хильнувши добрий кухоль для початку,
 Що в Краснім Куті саме того дня
 Була між птиць велика метушня,
 Як птах незнаний чорною стрілою
 Перелетів зненацька над горою
 І зник, немов би зовучи усіх
 До обріїв промінно голубих.

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА

*Любив мене, матінко
Запорожець,
Водив мене босую
На морозець.
Вивів мене босую
Тай питає:
Чи в мороз, дівчино,
Чи немає?*

(Пісня)

I

Дрозди в гаях іще не поклювали
Рясного горобійнику; падали
Ще на деревах спізнені листки, —
А наглий сніг засипав ті стежки,
Що на левадах потоптали діти,
Повіяв вітер, і мороз сердитий
Стави її озера поглядом убив.

— Понова, брате, ще її яка! Зайців —
Як бліх у заїзді! Вставай, гультю!
Хильнемо на дорогу (вже ж не чаю, —
Його лишити можна москалям!) —
Та її рушимо. —

Так говорив Адам,

Мар'янів дядько, лисий як коліно.
 Шукаючи тій лисині причвну,
 Казали друзі сяк уже і так,
 А він одповідав їм, неборак,
 Що годі тому і причини шукати,
 Хто так щасливо, от як він, жонатий.
 Скористую з широких прав своїх
 І вставлю, ворог приписів усіх
 (Окрім розумних) дещо про Адама.
 Жона його, хвали достойна дама...
 А зрештою, не треба пласких рим!
 От ліпше ми, читачу, уявім
 Ксантіппу, що з Фальстафом одружилась.
 Що з того вийшло, як вони любились, —
 Не так то й тяжко буде нам збагнуть.
 А от проте не рік, не два живуть,
 І сваряться, і миряться, і навіть
 Діток аж четверо Ксантіппа бавить.

Любов, як каже Гамсун, вітерець,
 Що по трояндах пурхає пахучих...
 Та інша, як відомо, річ — вінець:
 Він і до мук призводить нестерпучих,
 З квітчастого зробившись кам'яним...
 Але вернімось до паристих рим.

Було таке: якогось дня Адама
 Цецілія так допекла словами
 Їдирливими, їдкими, як сльота,
 Що вийшов він, мов знятий із хреста,
 Подвір'ям перейтися... Після того

Обідала й вечеряла без нього
 Сердята пані, — а в кінці села
 Така чудна історія заїшла
 Увечорі: Адам отой з Мар'яном,
 Своім небожем, та з Каролем п'яним,
 Та з Нисем — він звичайний був поштар,
 Але до коней мав незвичний дар,
 І через те горілку пив з панями —
 Зайшли, ховаючись поїд тинами,
 До коршми, що Медичський охрестив
 Іменням гучномовним Трьох Орлів.

Була, звичайно, скеля та орлина
 Лише стара, облуплена хатина
 Та романтичність, вірячи в дива,
 І жабу соловейком назива.
 Мар'ян туди ходив з товаришами
 Щоразу бучно, з криками й піснями,
 Аж у селі сусідньому гуло, —
 Тепер же диво коршмаря взяло,
 Хоч дивувати коршмарям не личить;
 Його найперше гості тихо кличуть, —
 Щоб потаємки вийшов він до них,
 І кажуть: наточи медів старих,
 Горілки вси, звели варити шуку
 До шапрану — та ні чичирк, щоб гуку
 Найменшого ніхто не чув, не знав,
 Та в стайні, на горищі все постав,
 Усе гарненько, та подай драбину, —
 Та ворущися швидше, песький сину! —

Ми на горіщі будемо гулять,
 Лиш так, щоб теє не далось знать
 Нікому в світі, крім твоєї мості,
 Старий шкарбане...

І полізли гості,
 Тихенько та лукаво сміючись,
 Драбиною... А незабаром Нись
 Моторному якомусь хлопчаківі
 Записку дав; стояло там «дві слові»:
 «До Вишгороду, улюблена моя
 Цеціліє, у пильних справах я
 Поїхать мушу. Буду з тиждень, може.
 Нехай тобі господь у всім поможе,
 Цілую міцно. Вірний твоїй Адам». —

І от веселим схованим життям
 Жили веселі сховані панове
 Під стріхою похилої будови,
 Де кіньми мало хто вже почував,
 Днів з вісім. Їм господар постачав
 Питво та їжу, всього подостатком,
 Кобила Галка з вороним лошатком
 Сусідила їм знизу, а вгорі,
 Як ніч злягала, пишні три зорі
 Дивились іронічно крізь солому
 На втікача; паливоді старому
 В-ві сні здавалось, що його жона,
 Як фатум невідклична і страшна,
 Береться тихо по хисткій драбині
 І шепче всім клясично-просто: свині.

А її справді бо, хоч не повинні ми
 Своїх героїв називать свиньми,
 Але ж і правди єсть у тому зерно.
 Гуляючи, кружачи химерно,
 Свою „козацьку» радуючи кров,
 Мар'ян не тільки парубків боров,
 А її сестер їхніх з чорними бровами,
 І залишав, звичайно, покритками,
 Як лицареві її личить, певна річ.
 «Веселий же удався наш панич!» —
 Батьки так гомоніли її чоловіки,
 Хоч не в одного потяг був великий
 Веселунові ребра поламать.

Адам — той полюбовиць мав із п'ять,
 Та з того завжди почував нудоту.
 До малоліток чуючи охоту,
 Він тільки з ними втіхи зазнавав.
 Що правда, крім цей трохи й коштував,
 Так що ж! Нам жити дано раз, не двічі! —
 І з Нисем перемови таємничі
 Не раз його заводили у рай.

«Козак Кирило», то собі гультяї
 Був зовсім немудрящого покрою!
 Любив він старця дьогтем чи смолою
 Знічев'я обмастити для сміха
 (Людина жартовлива, нелиха!),
 Любив дідка за бороду посмикать,
 Єврея до «свляченого» закликать

(«Іж, сучий сицу, добра ковбаса!
 Не хочеш? А спусти по, хлопче, пса!»),
 Любив дітей на люту бійку звести,
 Та був знавець у всяких справах честн
 І вірив твердо в титул козака...
 Отож тепер компанія така
 Аж під Чорнявську рушила діброву
 Одсвяткувати зиму та понову —
 І в синіх, у засніжених полях
 Розтав їх крик і загубився шлях.

II

Медишській пані трудно догодити...
 Звичайно, вік похилій, то її сердитій,
 А ще до того спогадів рої
 Про те, як сам NN колись її
 Звав: королева в золотій короні,
 Як на балю плескали у долоні,
 Коли вона в мазурі перейшла...
 Та годі: спогадів таких імла,
 Рожева її запахуца, як парфуми,
 Знайома нам: химерницю таку ми
 Вже бачили у Пушкіна колись:
 Її старечі риси обплілись
 Чайковського туманом музикальним.
 Звичайно, хоч буває трохи жаль нам
 Московської Венери, та дарма!
 Щасливий дім, де тих Венер нема,
 Щасливий край, де молодости її сили
 Столітні спомини не пригнітили,

Де розлилася спнь і далечинь
Для юних, яснострунних поколінь.

— Подай води! — Стривай! — Чого ж ти стала?
— Куди побігла? — Я ж тобі казала
Подати чаю! — Фе! Холодний чай! —
Якпй гарячий! — Хусточку подай,
Та швидше! — Ну, куди ж ти? — Де ж хустина?..
І так спливає не одна година,
Не день, не два. А просвіток один
Є у старої: то Мар'янек, спн
Улюблений, Мар'янек богорівний,
Достойний королівни чи царівни —
Ні! Королівни гідної нема!
Проте Мединська визнає сама,
Що час би, час *малому* одружитись...
Перед людьми ще можна потаїтись,
А від самої себе не сховать,
Що над убогим хутірцем тяжать
Хоч і не злидні, то нестатки певні,
Що десь поділись, розгубились кривні,
Що рід Мединських облетів, пригас,
Що недалеко, недалеко час,
Коли... ох, страшно! — А дитя — Мар'янек
Полює на зайці та на селянок,
П'є з друзями та штуки витіва.
Річ світова: юнацька голова,
Шляхетське серце, значить і шляхетне.
Як полум'я з Везувія чи з Етни,
Навсебіч пристрасть молодеча б'є!

Дотенний, мужній! Небагато є —
 Ах, ні! Нема таких у всій країні!
 Так бавились герої старовинні,
 Як воївничка затихала гра...
 А все такп... Пора б уже, пора
 (Старечі губи шепотять, не кажуть)
 Становище своє розумно зважить
 І з милого хлопчини-пустуна
 Зробитись мужем. Панна не одна
 За ним зідхає, це ж бо річ природна,
 Але до Стасі не докаже жодна,
 Шкода і слів! — Звичайно, що тепер,
 Коли недавно Людвіг пан помер
 І Герріха по-зрадницькому вбито,
 Про шлюб іще невчасно говорити,
 Бо ж і жалоби тінявий вуаль
 Ясну для Стасі закриває даль,
 Та ще їй пригода з дівкою тією,
 З *Маринкою*... Що правда, він за неї
 Щось Кутернозі перекинув там,
 А той облесним волю дав словам
 І Стасю - спадкоємицю умовив,
 Як ту обліг журби тяжкої повів,
 Пана Мединським дівчину продать:
 «Однаково — добра вже не чекать,
 Не сподіватись од такого зілля»...
 А Стася — що ж! Неначе божевілья
 Її опало під хвилину ту
 І голову склонило золоту
 У тихій резигнації й покорі,

І ревності втопило в темнім горі,
 Якого не зглибити, не обнять,
 А знову її те: до кого ревнувать?
 До дівки, хамки, покоївки, бидла?

Раз у костьолі стрілася поблідла,
 Печальна Стася з ними обома —
 З Медницькою та сином. Ну, нема
 Де правди діти: щось в очах заграло
 З-під довгих вій, що може б ошукало
 Когось, а не Медницьку. То була
 Складна сполука ніжного тепла,
 Догани, суму, скарги, гніву, болю...
 Так, так... Усе розвіється поволі, —
 Але в ім'я прекрасної мети
 Пора від тих гулянок відійти,
 Лишить Адама, *демона рудого*,
 І Кароля, що пристає до нього
 Епітет *чорний демон* віть-у-віть,
 Прогнати їх, усі зв'язки лишить,
 Усі човни спалити, мій Мар'янку!

Так думала від ранку і до ранку
 Стара Медницька. А такі думки
 Вливали і до серця, її до руки
 (Так! *До руки*, хоч жовтої її старої)
 Багато злості, про яку покої
 Дітка старого можуть розказать...
 Що правда, покоївок там не п'ять,
 Як того року — три лише зосталось.

На їх та злість, відомо, й вигливались
Гризькою течією день і ніч.

Страшне видовище, коли панич
Або панянка в розцвіті буїному
Стуцають по живому, молодому,
Стрункому тілі, топчуть і гнітять,
І ллють отруту, й кров'ю багрянять...
А як півтруц, гнилий і недогнилий,
Знущається з прекрасних, повних сил, —
Ох, ні, не страшно! Слова не знайти,
Щоб проклясти, спалити, розтрясти
По вітру поні!..

Гірко їй споминати!

Але минулось марево прокляте,
Патріархальний, ідилічний вік.

Мединська пані не вдається в крик,
Не тне — пиляє. Але те пиляння
Вдень і вночі, від рання і до рання
(Старій не спиться — молодим не спать!)
На грім погроз воіли б промінять
Затуркані дівчата покойові.
У кожнім жесті, в найдрібнішій слові
Вона вбачає сотні сот гріхів!
А надто сміх, як молодих зубів
Сніжини блиснуть, як заграють очі!
«Ото-то-то! Сміялись ви охочі!
А якже! Смішно!» — і пішло, й пішло.
Одної лиш пиляння не сягло

Марина: з часу, як її Мар'яnek
 Вночі привів через похилій ганок —
 Знеможену, налякану, в сльозах —
 Під свій гостинний, доброчинний дах,
 На сміх, на глум, на сором, на образу
 Для матері, — Мединська ще ні разу
 Очей на дівчину не підвела.
 Нехай живе! Хай навіть до стола
 До панського Мар'ян її садовить,
 Нещасна неня слова не промовить,
 Замкне уста.

Та краще б гнів страшний,
 Проклять, докорів чорний буревій,
 Аніж слизьке, отруйливе мовчання,
 Німотна гра як смерть німих розмов.

Марини перша, голуба любов,
 На смерть підтята Генріха пістолем,
 Не день, не два у ній стогнала болем,
 Сльозами виливалася й пекла.
 Та літо проминуло. Перейшла
 Димами осінь. Холод пелехатий
 Прослав сніги від хати і до хати,
 Серця засипав, спогади згасив.

Біля вікна, де квіти наліпив
 Мороз, традиції вірний охоронець,
 Сидить Марина... Скільки тих віконець
 І людь дівочих, схилених до них,
 Описано в товаришів моїх,

Поетів! А проте це не причина
 Мені тут не сказати, що й Марина
 Задумана сиділа край вікна,
 Що про Мар'яна думала вона
 З якоюсь ніжністю, ще неясною...
 Ні! Навіть як захочу, то відстою,
 Що в цьому її крихти дивного нема:
 Осиротіла, між людьми сама
 Самісінька, окривджена, знебула,
 Вона від нього першого почула
 По ночі жаху її смертного жалю
 Хоч і п'яне, та щирее «люблю»
 Без насміху, без глуму, без насилля...
 Він дав її хоч невільне, та дозвілля
 (Про Пушкіна сказав так Соловійов)¹
 До того ж має ще й такі любов
 Заплутані і тіняві дороги,
 Яких не то що підлі Кутерноги,
 Не то що Людвиг, жонолюбний пан,
 А навіть сам маркезе Дон Жуан
 Не міг би зрозуміти і назвати.

Любов!.. Ну, це ще, може, забагато,
 Але якесь захиране тепло
 У дівчини здригалось і росло,
 Коли Мар'яна розтинались кроки
 Чи голос, трошки хриплий, та широкий
 Віддалеки сподівано лунав.

¹ «Невольная, но привольная жизнь» (у с. Михайловському). (Лет).

Тож крізь вікно Її видно тихий став
 У тихім, синім сніговім покрові,
 А там ланів лежать хустки шовкові,
 А там і гай синіє мовчазний...
 Там десь Мар'ян, веселий та буйний,
 Єдиний, хто zostався... ох, єдиний!

Спливає день, хвилини і години,
 На сонці грають іскри снігові,
 Якись думки снуються в голові
 Напівжурливі і напівсвідомі...
 А за стіною (тонкі стіни в домі
 Старенькому!) Медиська жебонить...
 І вічною здається кожна мить,
 І вічність кожна — спомин і надія.

Немов у пісні — *вечір вчорів,*
 Немов у пісні — *коні дзвінко ржуть...*

Крізь літ прожитих синю каламуть
 Я згадую тих вечорів зимових
 Блакитну радість, як, було, по влогах
 (Хай і невдалих, не до того річ)
 Ідеш додому. Напливає ніч
 Так непомітно, скрадливо, покволом,
 І ще рожеві пасмуги над полем
 Горять і грають, а химерна тінь
 Все довшає, від тебе в далечинь
 Протягуючись...

... «Їдуть, боже милий!» —

І от уже Адам повзе сп'янілий,
 Соне й регоче; Кароль мовчазний
 Пригадує той випадок смішний,
 Як пан Адам пустив меткого лиса
 Ну просто з рук (тварина хитра з біса —
 Неранена, а неживу вдала!) —
 І пирскає, схилившись до стола.
 А сам Мар'ян — ох, серце віщувало!—
 Недаром же так довго розмовляла
 Мединська вчора потай із синком!—
 Він кисло розглядається кругом,
 Марини наче б то її не помічає, —
 І вперше з уст у нього вилітає
 Образи слово, чорне і гідке...

Терпи, Марино! Далі й не таке
 Тобі зазнати, сестро, доведеться!
 Терпи! Хто знає, де терпець урветься!

А й справді, вчора ввечері була
 Розмова довга про нудні діла
 В Мединської з синком її єдиним.
 «Скажи *процай* усім отим Маринам!» —
 Уперше просто мовила вона —
 «Я розумію: молодість буйна,
 Гаряча кров, чому й не погуляти...
 Та всьому час. Твоя старенька мати
 Тобі лихого не порадить, ні!
 Ох, як же, як хотілося б мені
 Побачити новітку в себе милу,

Внуча маленьке!.. Цотім і в могилу
 Нестрашно буде, сину мій, зійти...
 Ще й теж зваж, — бо вже не хлопчик ти, —
 Що якось треба... що тяжкі нестатки...»
 Мар'ян, звичайно, гримнув: «паніматко!».
 Дверима грюкнув, слухать не хотів...
 Проте і сам не то він споважнів,
 Не то набридли вічна блуканина,
 Не то — не то *приїлася* Марина,
 Хоч сам до того не признався б він...
 Ну, словом, кілька збіглося причин,
 Щоб ті слова на певний ґрунт упали...
 А тут ще гончакі сьогодні гнали
 Так, що й сказати сором... Пан Адам
 Сьогодні дратував його! словам
 І жартам межі єсть. Отож не дивно,
 Що відказав він може трохи гнівно
 Своїй Марині... от уже: *своїй!*
 До біса! Годі! — «Пий, Каролію, пий!
 Минуться, може, скоро ці гуляння!» —
 Ольшевський аж застиг від дивування,
 Таке почувши, а проте ковтнув
 Чималу чарку, крекнув і загув:
 «Буває всяк, мій любий побратиме»...
 А дівчина гарячими очима
 Ізнову в синє дивиться вікно,
 Та вже не виглядає, мов давно
 Минуло все. Сніг серце укриває.

«Тінь того щастя, а й вона втікає».

ГЛАВА ДЕСЯТА

*Gdy w kieszenie wvaknie złota —
Co się sromać ma nasz Zuch?
Byle kredyt u Bellota —
Win, Pawelki! Dalej w ruch!*

(Балагульська ¹ пісня).

Пискливий чортик у губах дитячих —
Набридна річ. Тих пищиків чортячих
Мій син боїться—то то мудрий син!
Ніколи з ними не пов'яже він
Уяви про контракти ² на Подолі,
Про мокрій сніг, здивовані тополі,
Будинок давній, метушню людську,
Про пірника, що раз лиш на віку
Смачними нам здаються до знемоги.

¹ Балагули — гультяї з польсько-панської молоді, аматори веселих авантур, пиятики, ярмарків, коней, часто з певним повівом шляхетсько-польської або й україно-фільської романтики. (Авт.).

² Контракти — колись щорічний ярмарок у Києві, куди з'їздила ся сія панства з комерційними, гультяїськими, матримоніальними діями тощо. (Авт.).

Як виросте, зіщнеться він на ноги
 І грамоти науку перейде,
 То може книжку Ернстову знайде
 У мотлосі на батьковій полиці
 І, круглі розкриваючи очиді,
 Забуте слово прочитає там.
 Проте, читачу, довелось їй нам
 Контрактів тих лише останню дію
 Побачити. По ширості—жалію,
 Що на машині Велзовій мені ¹
 Не пощастило завітати в дні,
 Коли ввесь Київ повнив люд прибулний,
 Коли брички, карети, балагули
 По вулицях розгойдано текли.
 Та як же їй добре, що оте «коли»
 Тепер—*колись*, а значить—*і ніколи*.
 Таж то кріпак, зневажений і голій,
 Своєю кров'ю, потом і слізьми
 Скріпляв оті блискучі тереми,
 Де панство у шовках та в оксамитах
 Музик наслухувало знаменитих,
 У карти грало і вино пило.
 Таж то убоге, зморене село
 Складало мозолястими руками
 Те золото, що розсипали дами
 І пишні «контрактовичі»—пані.

¹ Велзова машина — див. його роман «Машина часу».

(Лет.).

Скажіть, аматори старовини,
 Ви б не хотіли цього «корективу»?

Крізь ранкову, тонку запону сиву
 Прадавній тихо сунеться ридван:
 Його на сани Замітальський пан
 Поставив мудро, Ідучи в дорогу,
 Бо жарти бездоріжжя весняного
 Йому відомі ще від давніх літ.
 З ним льокаї Хведір і старий піїт
 Тибурції, що зігнувся та й куняє,
 А наготові усмішку тримає,
 Щоб гострі Замітальського слова
 Без неї не лишилися, бува.
 Одначе Замітальський, дивним

дивом,

Ні добродушним жартом, ні злостивим
 Не хоче озиватися: мовчить,
 Та люльку довгу курить, та свистить
 Якусь веселу пісеньку понуро.
 Хоч трохи знаючи людську натуру,
 Збагнути легко із таких ознак,
 Що сміхотун, вигадник і дивак,
 Не гірший за славетного Коханку¹
 На ліву ногу звівся того ранку, —
 А пан Тибурції знає і чому.

¹ «Пане Коханку» — так прозвано, за улюблене його прислів'я, магната польського Карла Станіслава Радзивіла, гульвісу, юмориста, аматора бенкетів та учт (XVIII ст.).

Сумна картина видиться йому —
 Дідизного маєтку продавання.
 Надія, правда, жевріє остання,
 Що на контрактах... ялось... хто зна як,
 Він може ошукає тих собак,
 Що звуться кредиторами (зазначу:
 Це мова Замітальського, читачу)
 І возний не гукне на повен рот
 Гидкого, осоружного «банкрот» —
 А далі що? — І як же все це сталось?
 Жилось, цілувалось, гулялось,
 Орали хлопц, дочки їх ставні
 Добрягу веселили по вині,
 Низенько слались усміхи сусідів
 Серед вечер, бенкетів та обідів, —
 І раптом — на! По сміхах та гульбі
 Ганебну ліцитацію тобі
 Якійсь чиновник миршавий ізнову
 В обличчя тиче! Вигадку чудову
 З ведмедиком до речі б відновить, —
 Та ба! Не час! Немає чим платить!

Позад ридвану на тяжких ґряджолох
 Запас дорожній: ще ж до зовсім голих
 Пан Замітальський не належить, ні!
 Напитки і наїдки там смачні —
 Такої шинки цілій світ не знає! —
 І золото... Ох! Золота немає!
 Так... може трошки... кунка векселів
 Неневних... А! Прокляття! Сто чортів!

Колись, колись дорога дя котила
 Червінцями наповнені барила,
 Покладені рядочком на санях,
 І, в похід рушивши, по крамарях,
 Господар синав грошки навколо,
 А решти з них не забирав ніколи,
 Купецьку річ лишаячи купцям.
 Фе! Брати решту!

А тепер він сам

Не знає добре, на якого біса
 В той Київ преться, нащо мавпа лиса
 (Так Фебового він зове слугу
 Тибурдія), зігнувшись в дугу
 Сидить і щось бурмоче біля нього—
 Чи то хроне,—і взагалі для чого
 Цей світ, де небо, ді німі поля,
 Оця снігами встелена земля,
 Оці ворони попелясто-сиві,
 Ці можнопанські повози шумливі,
 Що попереду тягнуться ключем.

Колись бувало, з радісним лицем
 Знайомих Замітальськнй доганяє,
 Розпитує, вклоняється, вітає,
 На незнайомих гордо погляда;
 Колись, бувало, пацна молода,
 До Києва простуючи на влови,
 Де зброєю буває стан чудовий
 Та очі стріли,—тільки гляне він,
 Без жадних зашаріється причини,

Опустить вії... Ех, якби забути!
 Колись, по-стародавньому обутий
 І вдягнений, він польонез водив,
 З-під носа у найкращих женихів,
 Вихоплював партнерок до мазуру,
 Колись Ліпінського¹ фіоритурю
 Він шанкою червінців оплатить
 Не завагався... Цить бо, серце, цить! —
 І він штовхнув (звичайно, ненароком)
 Тибурція, що задрімав під боком
 Таки насправді, навіть і захріп.
 Еге! Прилип, неначе той поліп!
 Поет, куди ж пак!

Та на цю хвилину
 Широку переїхали долину,
 Взялись угору,—і назустріч їм
 Мережевом засяяв золотим
 Стрункий, бадьорий, променистий Київ.
 Щось про часи князівські, про Батіїв,
 Про Мономахів зажував поет,
 Прочумавшись,—а Замігальський: «Ет,
 Доволі киснуть! Ну бо, хлонче, з бісца!»—²
 І в серці, наче пташка таємнича,
 Якась надія пурхнула жива —
 «Піддатися? Скоритися? Овва!
 Не із такпх!»

¹ Відомий скрипаль. (Аст.).

² Pal z bisza — ясени батогом, бичем. Це ляскання було в давнього польск. панства за особливий шик. (Аст.).

Гуляє, ярмаркує
 Наїжджний люд. У розмаїтій зброї
 По дереву помостів докотять
 Гарячі коні. Фактори кричать,
 Прибулих зазиваючи. Карети
 З гербами (і в музеї не знайдете,
 Читальнику, споруджень ви таких),
 Що павничок привезли молодих
 Під доглядом мамунь благочестивих,
 І шарабани манічів гульливих,
 І бросманівки¹ літніх товстунів
 Гудуть усюди. Вечорами спів
 Якоїсь там, приміром, Каталані,—
 А патріоти стиха про повстання
 Таємну річ по закутках ведуть.
 Удень вони купують, продають,
 Шахрують, женихаються, умови
 Підписують,—а вчорами знову
 Ті до театру, де «Страшний
 бандіт
 Венеціанський» відслоняє світ,
 Якого, звісно, не було на світі,
 Ті в улички простують знаковіті,
 Де можна досить дешево купити
 Горілки чарку і любови мить.
 (Одверто перше, а останнє потай),

¹ Брлячки з майстерні відомого майстра Бросмана в Галиччині (Лет.).

Ті п'ють у ресторації в Бельота¹
 Міцне венгерське і шумний шампан...
 «Козак Кирило» її друг його Мар'ян,
 Хоч грошей і не конче силу мають,
 А її там, і там стовбичити встигають
 І навіть (що то—запорозька кров!)
 До політичних мостяться розмов,
 Аби лише компанія зійшлася.

Іще в жалобі Пшемисловська Стася,
 А з тіткою одначе прибула
 На ярмарок: якась у них зайшла
 Потреба пильна. Звісно, танцювати
 Її не годиться, — а проте крилатий
 За нею лине кавалерів рії,
 Де з'явиться. Отож десь на розтоці,
 По ліву руч набридливої «цьоці»
 Заходячи в блискучий магазин,
 Вона Мар'яна стріла. Низько він
 Її уклонився, не сказав ні слова,—
 Та безкінечна відбулась розмова
 Під хвилю ту між ними. Річ ясна:
 Він знов любив, любила і вона,
 Та ще й палкіше, бо злоба хвилева
 Найкраща до закохання підлева,
 А довга ревність—то старе вино,

¹ Переїздив із Бердичева на час контрактів до Києва. (Авт.).

Що аметит вам збільшує. Давно
Постерегли це мудрі романісти.

«Річ панська— пити, хлонське діло— їсти!»
Гукнув Мар'ян із келехом в руці—
«Єдина правда— в чарці на денці!»—
І балагули всі по тому слові
П'ють у кредит, а дехто й за готові,
З однаковим завзяттям і смаком.
Повечоріло— рушили гуртом
До концертової ясної залі.

І от він сів, патлатий, при роялі,
Тої чарівник закрадливо-хисткий,
Одкинув гриву, вдарив— і дзвінкий
Промчався вихор по клявіатурі.
Не буря ще— ще тільки повів бурі,
А вже серця завмерли, вже болять
Од радости, од пристрасти. Гремлять
Громи далекі. Душно. Нестерпуче.
Води! Життя!— А він ізнов, могучий,
Б'є клявіші, як переможець-друг, —
І ширшає незмірно виднокруг,
І все росте, і по стіні високій
Світи біжать... Хай проклят буде спокій!
Муч серце, муч, владарю чарівний!—
І все погасло.

Хто ж ото чудний
Так визько уклоняється? Для чого?
Кому?— Ще серед стовпища людського,

У лясканні оксамитових рук
 Не догорів останній чорний звук,
 А вже кругом банальне: «знаменито!
 Чудесно! Скільки сили!» — і розбито
 Весь чар.

Сідає знову. Мерехтить
 І плеще річка. Шелест верховіть
 Перебігає у легенькій трелі.
 На сонці ніжні гріються форелі.
 Гінке дівчатко в воду загляда,
 І ніби зупиняється вода
 Щоб той наївний образ утримати.

Ну, хто ж би міг збагнути і сказати,
 Що м'ясні пані і та панночки,
 Котрі лілейним помахом руки
 Вітають чужоземного музику
 Уміють з криком, деякі й без крику
 По людях покоївок затинать?
 Хто міг би також певно догадать,
 Куди він сам прямує по концерті?

«У карти грати кину лиш по смерті» —
 Не раз музика славенній казав.
 Тому не диво, що його застав
 Пав Замітальський в довгому покої,
 Де ті шукали здобичі легкої,
 А ті — ну, просто марнували ніч.
 Та чужоземця вже якпійсь панич —
 Князьок, либонь — на тім зеленім полі

Докльовував. Було чуток доволі,
Що піби пересмикував князьок,
Проте не перевірено чуток
То її менше з тим...

Серед кількох компаній

Старій спинився оком на Мар'яні,
Що з тим ото незмінним «козаком»
Та ще з якимось миршавим панком
Вів гру малу, та вельми азартову.
Пан Замітальський саме на чудову
Натрапив думку: заснувати свії
Театр. Щасливій вигадці такій
Завдячував він добрим апетитом
І настроєм: таки ж заткне неситим
Він кредиторам пельки, як почне
До нього панство зносити ясне
Дзвінки червінці й пачки асигнацій.
Тут зовсім небагато треба й праці,
Аби лише «наяд і німф» добрать
Таких, що той... що руки аж тремтять,
Побачивши... А є її серед селянок
Такі... свіженькі...

.....

Довгі пальді ранок

Простяг по шибях. Синій дим стоїть
Густими пасмами. Мар'ян сидить
Отетерілий: вже ні на що грати!
А Замітальський так ласкаво: «брате!
Ладен тобі я все подарувать...
Одно лише... одно лиш хочу мать...

Так, примха... Тільки цяцьочку єдину
 Віддай мені... Оту свою Марину...
 Натішився ж, напевно, до схочу!»
 Мар'ян устав: «Я, пане не прошу
 Такого жарту»...

А сплила година,
 І пану Замітальському Марина
 У власність безперечну перейшла.

Слизька, холодна, сива ніч була,
 Коли Мар'ян холодними й слизькими
 Словами *есе* Марині розказав.
 Та тільки він і вогкий морок знав,
 Що сталося по тій тяжкій хвилині.
 Свобідна кров спихнула у рабині,
 Став за плечима сивий месник - дід,—
 І кинула вона в шляхетській вид,
 Немов жарину, схоплену з багаття
 Ненавистю напоєне прокляття.

ГЛАВА ОДИНАДЦЯТА

I

Під заїздом на вулиці брудній
 Спийилась бричка. Кожному по ній
 Збагнути легко, навіть і на коні
 Не глянувши, що в багачівськiм гроні
 Хазяїн брички — не з малих ягід,
 Що знає віц, як виїздити слід
 Між люди, як навчати машталіра
 Ходити коло повозу (нещира
 Порода ця, аби лиш попустить,
 Не буде брички мити, ні мастить),—
 А звідси ї істина незаперечна,
 Що він людина її щедра, і статечна.
 І справді: пан, ще досить молодий,
 Та з певним заокругленням ставний,
 Зійшов із брички, спершися рукою
 На льокаля. Почтивою дугою
 Старий мишурес гнувся перед ним,—
 А він тим часом з усміхом ясним
 Зняв із сидіння легко, як черину,
 Вродливу пані, річ ясна — дружину.
 — Найкращий покій!

— Паночку! Для вас

Найкращий покій знайдеться всякчас!
 Давно вже не бували, ясний пане!
 Оце то радість!

— Серденько кохане,
 Стомлася? — Немов не чувши слів
 Облесних, до жони заговорив
 Прибулий.

— Трошки, друже... Ця дорóга...

... Ввійшли в кімнату. Ніжність і тривога
 Що чулися у гостевих речах,
 Нам зрозумілі: за дружину страх
 Був страх подвійний: страх за дві істоти.

— Сказавши правду, зовсім без охоти
 И йду до міста. Справи, що ж робить!
 А ти спочинь... Головка не болить?

— Ні, любий... От що: я б таки хотіла
 Увечорі... Та ти не схочеш...

— Мила,

Для тебе...

— До театру...

— Ой, гляди,

Щоб не зробила цим собі біди.

— Я берегтимусь, друже. Бач, цікаво

Побачить оголошену виставу:

«Розбійник і Русалка Дніпрова».

— Ох, то то ж невпокійна голова!

Приїхала — і замість одпочити —

Враз до театру!..

— Ну, не будь сердитий!..

До вечора ще досить є часу...

— Сердитим бути на мою красу,
Моє життя? Вистава то її вистава!
Йти то йти!.. А досить дивна справа
З тим Замітальським, що оце тепер,
На вивершення всіх своїх химер
З театру хоче відбирати зиски.

— А кажуть, ніби деякі артистки
З його кріначок мають певний хист...
І ще якійсь там здібний є артист
Із кухтиків... Його імення навіть
Неначе б то уся країна славить...
Не знаю тільки...

— Вір отим чуткам!

Правдиво каже дядько мій Адам,
Що з пастухів тоді лише бували
Царі, як по-людському розмовляли
Ослиці... А тепер не те життя!
Ну, звідки б витончені почуття,
Шляхетних душ розрада і окраса,
Взялись у кухаря чи свинопаса?

— Проте, Мар'янку, ти ж колись любив
Простолюду отой немудрий спів,
І навіть сам наспівуєш, бувало,
Як запорізьке військо виступало...

— Мпнулося, і думати шкода!
Ну, сляк чи так, а все ж не випадя
Для справжньої шляхетської натури
Пускатись на такі от авантури,

Як Замітальський... Ще бракує лиш
Йому самому, дбавши про бариш,
Стрибать перед юрбою вихлясом...
Ну, я піду... Ти тут замов тим часом
Обід... Я скоро, Стасенько, верну —
Лише там річ залагоджу одну
З отим купцем, душею кам'яною.

І він пішов бадьорою ходою
Ставний і певний.

А вона лежить,
Відпочива. Як марево, тремтить
Хистких думок химерна плетениця...
Мабуть тобі, красуне, і не сниться,
Що саме в цю кімнату твоїй Мар'ян —
Ще гультьяй-паннич тоді, не пан —
Казав не раз приводити *дівчаток*...
А втім, не він тому поклав початок,
Не з нього вийде, певна річ, і край.
Лежи ж собі! Лежи, відпочивай,
Хороша, як троянда в краснім літі!
До доброго все йде на цьому світі.

II

Востаннє голос тихо пролунав
І внав. Вона умерла серед трав
квітів, як надія умирає.
Довіку спи, русалко дніпровая,
В якій Марину знать і не впізнать!...

... Та що це, справді! Ну бо розмовлять!
 Пишіть, скрипки! Ліхтарики, світіться!
 Ха-ха! Артистка! Фея! Чарівниця,
 У карти програпа! Ну, цей от хлів
 Найкраще для артистів-кріпаків
 Пасує! Геніяльні свинопаси,
 У сухозлітні прибрані покраси,
 Чарують тут немудрих городян...
 О, сам господар, Замітальський-пан,
 Аванту...—Радий! Дуже радий!
 Немає в світі кращої розради...
 Як з друзями... Ну, та ходім мерщій...
 У мене кухар, паночку, повий —
 Вожу з собою, щоб не голодати...
 Дозвольте ж на вечерю запрохати,—
 Їй-богу, королівський майонез!..
 Я зараз...

І м'ячем округлим щез
 Він у кінці гнилого коридора:
 Провчити, бачте, слід було актора,
 Що снав на сцені... Ну, буквально снав!
 Короткого «рецепта написав»
 Антрепренер на ту «хворобу сонну» —
 Полоскотати заснану ворону.
 Ні, здумайте! Коли б хоч роль тяжка,—
 А то він грав мирошника-дідка,
 І вчено ж добре бестію лукаву!
 Залягодивши ту негайну справу,
 Антрепренер, а краще меценат
 Балетних трошки пощипав дівчат

І вийшов. Ог, до речі, з тим балетом
 Морока теж. Недавно (під секретом
 Признавшись) був випадок такий:
 В Бердичеві становлено новий
 Балет: *Ажур, Сатири і Дріяди*.
 Для панства втіхи й мудрої розради —
 Тоді бо саме ярмарок стояв —
 Пан Замітальський не пошкодував
 Ні грошей, ні людей, ні декорацій.
 Одній з дріяд доводилось гоїдатись
 Під стелею... Вся зала аж ревла —
 Гарненька з біса дівчина була,
 А ніжки — боже! Що за ніжки мала! —
 Ну, і зненацька — чорт! — вона упала
 З огидним криком... Бачите, вона
 Була — сказати сором! — вагітна.
 Щоправда, не було в тім таємниці
 Для Замітальського, але ж дивіться:
 Тож треба саме на виставі її
 Упасти! Фе! Дріяді чарівнії!
 Стогнати дико! — Та лиха пригода
 Все зіснувала, і чимала шкода
 По першій шкоді виникла ун'ять:
 Дріяду довелось поховать.
 А втім, пусте.

У темній убиральні,
 Спустивши вії довгі та печальні,
 Сидить Марина. Вже давно пора
 Рушати до смердючого двора,

Де трупа Замітальського раює,—
 Але вона не бачить і не чує,
 Замислилась. В ній виринула знов
 Ненависть, глибока за палку любов,
 Ненависть, що тоді — вночі — зродилась...
 Так, певне так, вона не помилилась:
 То ж він сьогодні, *він* сидів отам,
 У барвнім колі повнотілих дам,
 Панів півсонних, паничів крутливих
 Та панночок по-модному примхливих.
 Його уста, зрадливі ті уста,
 Що слід од них на всі її літа
 Наклав печать незмивну, невитравну,
 Його уста, що в сиву ніч безславну
 Шепнули слово, брідше над усі,—
 Його уста в зневажливій красі
 Кривились пересичено й ліщиво.
 Ну, що, Мар'яночку! Живеш щасливо?
 Маєтки, статки, вірна жона?
 Навік п'яна я від твого вина,
 Мар'яночку! Навіки будь проклятий!..—
 Та ні! Не дивувать, не проклинати,—
 Не говори, Маринно, а чини!
 Усі, усі — *однакові сонні*.

III

Осіння ніч, густа як чорна кров,
 Залягла землю. Морок поборов
 Село, що білими цвіло хатами.
 Лиш панських вікон блискотливі плями

Ще майорять; ще тіні крізь шибки,—
 То профіль, то хвилястий жест руки —
 Туманно проступають. Муз і грації
 Ласкавець гойнний (скільки тої праці
 Він до театру, маєте, доклав!).

Пан Замітальський славно пригощав
 Вечерею сусідів і знайомих.

Щоправда, не в таких то вже хоромах
 Живе він,— все минає, — а проте
 Знайшлося, мовляв, у нього й се, і те
 Мединських та Карповичів прийняти:
 Високий дар — гостинність, пане-брате!
 А по вечері, сполоснувши рот
 Венгерським, він преловкий анекдот
 Їм розказав; жіноцтво червоніло,
 Бо дещо... тее... сказано засміло,—
 Проте... ну, що ж? пристойна зовсім річ!

Густа, як кров, осіння чорна ніч
 І панський дім нарешті затопила.
 Поснули всі... Вина тонкого сила
 До сну свого чару додала...
 Чию ж то постать окриває мла
 М'якою материнською полою?
 Хто крадькома підходить до покою,
 Де згасли і вогні, і голоси?
 Своє, видать: не брешуть люті пси,
 А лащать ся і скавучать ласкаво...
 Поснули! Сплять! На сон спокійний право
 Дала їм ситість і скріпила ніч.

Спить пан Мединський — вчора ще панич,
 Що цілував, що *рятував* Марину...
 Спить Замітальський, лису як коліно
 Поклавши голову між подушок...
 Спить пан Карпович, що з чудних думок
 Ще чудніші виплітає вчинки...
 Спить сном найневиннішої дитинки
 Його жона, приклонниця товета
 Худого ксьондза... Як само залася,
 На ложі сну розкинулася Стася
 І руки жадібливо розкрива...

Ах, сон! Яка зрівняється ява
 З його хистким, отруйним колиханням,
 Де меж нема ні щастю, ні стражданням,
 Де все живе і все не як життя! —

Поснули! Сплять! Ні муки калття,
 Ні муки дум — ніщо їх не тривожить.
 От пан Карпович: літом на сіножать
 Він виїхав, — а саме того дня
 Безбожного Вольтера маячня
 (Мовляла жінка богобоязлива)
 Чи «розуму людського дивне диво»
 (Так сам Карпович кваліфікував) —
 Ну, словом, того дня його напав
 Вольтеріанський настрої у квадраті.
 А дурні - хлопці, в дуроцях завзяті,
 Той день за свято мали, та яке!
 Сказати смішно! Справді, затяжке
 Життя серед таких от негритосів!

Ляхі дощі крадуться до покосів,—
 А їм байідуже! Свято, сто чортів!
 «Скарає бог!» — Ну, звісно, він велів
 Усіх повиганяти канчуками
 На луки (зауважу між рядками,
 Що її сам Вольтер, по ширості сказать,
 Умів чудесно господарювать
 І зиски рахувати досконало).
 А все таки аж зло за серце брало,
 Що ті зулуси ще такі дурні.
 Ну, певне, її то було б не добре — ні! —
 Коли б завчасно ті тупі селяни
 Релігії розвіяли тумани:
 Вони б запали у бунтарства тьму.
 (Ксьоводз-пробоц має рацію в тому,
 Та її сам творець безсмертного «Кандіда»
 В неділю завжди їздив до обіда
 Прослухав меса, як звичайний пап,
 І добрий приклад дати для селян).
 А взагалі — який народ злостивий!
 Що за звичаї, забобони, співи!
 Яка безодня дикости німа!
 І голівне — пошани в них нема
 До власности святого інституту!

В дей келих дум немов долив отрути
 Хлопчак малий, що в папських добрах нас
 Рябу корову... Як то! Чи ж для вас
 Оде культурне, прошу, пасовисько?
 Не встиг же й оглянутися хлопчисько,

Аж у повітрі засвистів нагай...
 Ще й плаче, бидло! Добре ж! Пам'ятай,
 Як у чужому скот свій випасати!
 Що? губу геть розсік? Ага, прокляте!
 Коли побачить батько твоїй чи дід
 Цей на виду покари певний слід,
 То ще й різками випарить онука
 Чи сина. То то ж! Сказано — наука!
 З дим людом інших способів нема! —
 Ну й що ж? Без каяття, без сорома
 Спить вільнолюбець. Постать хлопченят
 Його вночі не прийде турбувати,
 Показуючи свій кривавий шрам.—

А ти, найелегантніша з-між дам,
 Медисська молода! Твої свічада
 Показують тобі, яка принада
 Таїться в ніжних лініях грудей,
 В руках, що пан Тибурції до лілеї
 Прирівнює, в бровах оксамитових...
 Та глибоко в озерах тих чудових
 Заховані гидкі гримаси злі,
 Як ти при туалетному столі
 На покоївок гніватися зводиш
 І їх шпильками в білі перса колеш
 За Клеопатри царственным зразком.
 Так. І тобі спокійним можна сном
 Під ковдрою м'якою спочивати.
 Твій муж — тепер статечний і багатий —
 Забув про дикі молоді літа,

Поради в тебе щоразу пита
 І дбає, її нестить, як малу дитину...
 В театрі, правда, вбачивши Марину —
 Оту мужичку, ту «артистку»... пхе! —
 Він трохи зблід був... Почуття лише
 Тоді шпигнуло Стасю... Ну, та її годі --
 І знову лад панує у господі,
 І навіть суперечок не було,
 Коли до Замітальського в село
 Запрошено обох погостювати.
 Спить і Мар'ян. Чого йому не спати?
 Продав! Програв! Кого? Яка бредня!
 Та ж він ладен був дівку за коня
 Давно віддати! Мужичья ж кров і кістка!—
 Ну, а тепер — тепер вона артистка,
 Їй добре. Слава, ситість, лихома!
 Ну, її таємниці жадної нема,
 Що граф Ловлягін, гість новоприбулий,
 До чар жіночих аж надмірно чулий,
 (Чимало він уваги їм віддав
 І всякі тини славно змалював
 У книзі: *В Малоросію мандрівка*.
 Там кінь, собака, молодиця, дівка
 Букетом виступають чарівним),—
 То граф отой, порушений самим
 Замилуванням суто естетичним,
 Не поскупує з «кушиком приличним»
 (Його слова), аби собі дістать
 Венеру ту... Недобре підслухать,
 Але Марина чула під дверима,

Як Замітальський з того «пілігрима
 Краси», «нового еліна», хотів
 Такого «куша», аж і той розкрив
 По вуха рот. Проте — це справа часу
 І вмілості, — бо ж віддавать окрасу
 Всієї трупи за якісь шаги, —
 Ге! Пошукайте іншого слуги!
 А в «куші», як признатися одверто,
 Потреба є: нема чого вже дерти
 З села, — а трупа... Ну, на трупі тії
 Ще її збанкрутуєш, прошу вас, як стії...

То ж Замітальський розіп'яв тенета
 На того переїжджого естета
 І в сні уже червінці загорта...

Осіння піч, неначе кров густа,
 Круг ран земних застигла, запеклася..
 ... І раптом зо сну кинулася Стася:
 Вогонь! Вогонь! — Чи це ще уві сні?
 Повзуть, єичать гадюки вогняні,
 Кусають ноги жалами тонкими..
 До вікон! силюетами страшними
 Червоні люди з косами, з вільми...

— Ага! Танцюєте! Терпіли ми
 Не день, не два! Та ж наші то дівчата
 Були для вас повинні танцювати
 Голісінькі! Тепер, панове, час —
 Ви в полум'ї танцюєте для нас!
 Тікать? Куди? Чи хочеш ти, щоб вила

Твоє едвабне тіло дпрохромпли,
Медицька паві?

— А, Мар'яне, ти!

Ех, як же ловко ти умів плести
Про волю, про братерство, про кохання!
Ну, друже! Полюбовниця остання
Тобі її дружині припесла пожар,
Червону квітку, гідний шлюбний дар!

— А! Покупець із продавцем неситим —

Пан Замітальський торгував би світом,
Коли б на нього покупці були! —

З Ловягіним із вогняної мли
Господар білі руки простягає.

Пече? Пече? А нам не випікає
Отрута серця від твоїх розваг?

Став на вікні і руки ти простяг:

Та я ж ваш друг! Та я ж людина щира! —

А вже багряна блиснула сокира
Із темрави...

— Рубай!

— Та ні, стривай,

Хай гріється!

— Ну, паночку, згадай,

Як зівалтував дитятко ти, Оксану,
Мою дочку!

— Нехай ясному пану

Згадається отой веселий день,

Коли, п'яних курникавши пісень,

Він зупинявся часом, дослухався

До крику, що в ковюшні розгинався,

І збився трохи у лічбі різок
Та й знов казав почати...

— Хай панок

Припом'яне всі наші муки й горе,
Солоних сліз, гіркого поту море,
Всі милі жарти, вигадки смішні,
Що задля них збільшав навіщанні дні
Учетверо!

— Це ми, твої артисти,
Що для твоєї, паночку, користи
Нас вирвано із рідних наших нив,
Що удаєм цариць і королів,
Подвійними лишаючись рабами.
Незнаний світ одкрив ти перед
нами,

Принади мерехтливі показав,
Щоб кожен ще страшніше відчував
На кожному кроці гирі стопудові!
— Це ми, що крізь одіння ажурові
Показуєм рожевість наших пліч
Розпусникам заслиненим, що ніч
Годує нас і криє нас ганьбою.
Це ми, де ми зібралися юрбою —
Венери, німфи, феї, ворожки...
— Каліки-дочки, скривджені батьки,
Посиротілі діти, бідні вдови,
Слуга, під ноги слатися готовий,
Покірний ратай, дикий волопас, —
Усі прийшли. Вітай же, пане, нас!
Точи меди! Викочуй п'яні взна!

— Це, пане, я, вродливця Марипа,
 Твій виграш, скарб твій, лялечка твоя.
 Було так темно, сумно так,— а я
 Сто сот вогнів для тебе засвітила!
 — Бий! Ріж! Пали! —

І вже широкоркрило
 Огонь буле по садибі всій.
 Ржуть коні, і в агонії сліпії
 Гризуть повіддя, топчуть копитами
 Гарячий дих. Рожевими платками,
 Кривавими сніжинками летять
 І падають сніжинками сумними
 Ті голуби, що милувався ними
 Пан Замітальський часто з рундука...

Гей! Слушний час! Як ніж Залізняка,
 Як Гонти шабля, знесена угору,
 Блискоче гнів. Воловню і комору,
 Скирти, стодоли полум'я жере.
 Хай до Сибіру завтра забере
 Усіх, усіх залізна, темна сила,—
 Однаково! Тюрма! Сибір! Могила! —
 Все краще, як безсилля, гніт і глум...
 І в заграві встає старий Наум,
 Встає Марко із раною на скроні,
 З ясним пожем в освяченій долоні,
 Кайданники тавровані встають,
 І хмари сунуть, і громи гудуть,
 І пісня котиться Кармелюкова,
 І пад усім, як зірка пурпурова,

Стоїть вона, заціпивши уста,
Струнка, вродлива, та уже не та,—
Не злякана, заплакана дитина, —
Грім! гнів! покара! — месниця Марша.

1927—32.

ОГЛАВ

Від автора	3
Пролог — посв'ята.	7
Глава перша	9
Глава друга.	20
Глава третя.	31
Глава четверта	48
Глава п'ята	62
Глава шоста	74
Глава сьома.	84
Глава восьма	95
Глава дев'ята	111
Глава десята	126
Глава одинадцята	138

